Biržų pilies statinių architektūra ir jos raida

Evaldas Purlys

Projektavimo ir restauravimo institutas

Universiteto g. 4, LT-01122 Vilnius

Vilniaus dailės akademijos Restauravimo katedra

Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius

evaldas@pri.lt

——— Nuo pirmosios Biržų pilies pastatymo 1586–1589 m. ši reprezentacinį ansamblį plėtė ir įvairiai perstatinėjo penkios Radvilų kartos: Kristupas I (1586–1589), Kristupas II (1627–1640), Jonušas (1640–1655), Boguslavas (1661–1669), Liudvika Karolina (apie 1681–1686). Po pilies žūties 1704 m. praėjus 300 metų, galime kalbėti apie naują, iki šiol besitęsiantį pilies statinių architektūros raidos etapą. Jame ypatingą reikšmę įgavo senųjų statinių liekanų tyrimas ir išsaugojimas, buvusios architektūros ir jos konstrukcijų atkūrimas, autentiškų mūrų liekanų eksponavimas. Straipsnyje, remiantis istoriografine ir autoriaus sukaupta architektūros tyrimų bei ansamblio restauravimo ir atkūrimo medžiaga, pateikiamas išsamus Biržų pilies architektūros ir jos kaitos vaizdas. Daugelis išvadų daroma remiantis ilgamete darbų prie Biržų pilies ansamblio patirtimi.

Reikšminiai žodžiai: Biržų pilis, istorija, architektūros tyrimai, restauravimas, atkūrimas, paveldas.

1.

Vaizdas į pilį iš lėktuvo, Rimanto Šopio nuotrauka, 2013

Bird's-eye view of the castle

Po Biržų pilies sugriovimo XVIII a. pradžioje ir po tris šimtmečius trukusio statybinių medžiagų įvairioms statyboms ėmimo iš žmonių atminties buvo išnykę pilies statinių vaizdai, užsimiršo net jų vieta. Šlovingą tvirtovę ir gyvenimą joje liudijo tik gana gerai išsilaikę žemės pylimai ir kažkada didingų rūmų griuvėsiai. Praeities ženklai slėpėsi archeologų tyrimo erdvėje ir senųjų raštų lentynose. Po ilgos užmaršties 1869 m. Eustachijus Tiškevičius prakalbo apie Biržų pilies ir miesto istoriją¹. Prireikė daugelio specialistų – istorikų, archeologų, architektų – ilgamečio darbo, kad būtų išaiškintos šiandien turimos žinios apie pilies istoriją ir architektūrą [1 il.]. Didžioji dalis šių žinių paimta iš XX a. antros pusės – XXI a. pirmųjų metų istorikų Stasio Pinkaus² ir Deimanto Karvelio³, archeologų Edmundo

1 Eustachijus Tiškevičius, *Biržai. Žvilgsnis į miestą, pilies ir majorato praeitį*, Šiauliai: Saulės delta, 1998, vertimas iš Eustachy Tyszkiewicz, *Birże, rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, St.-Petersburg, 1869.

2 Stasys Pinkus, „Biržų pilis“, in: *Lietuvos pilys*, Vilnius: Mintis, 1971, p. 245–276; Idem, *Biržų pilis*, Vilnius: Mintis, 1986, p. 1–48.

3 Deimantas Karvelis, Biržų pilies komplekso istoriniai tyrimai, 2008, in: VI „Lietuvos paminklai“ informaciniai fondai, b. LP-176 (K-2008); Idem, „Antrosios Biržų pilies (1659–1695) rūmų statyba ir interjero bei eksterjero kūrimas“, in: *XVI–XVIIa. koklinės krosnys šiauriniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paribyje*: Konferencijos medžiaga, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2006, p. 17–36; Idem, „Bastioninės Biržų pilies arsenalas XVI–XVII a.“, in: *Karo archyvas*, t. XXIII, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2008, p. 39–73.

2.
Tyrinėtų ir žvalgytų plotų schema, sud. Roma
Songailaitė

Diagram of the explored areas

Skardžiaus, Algimanto Urbšto, Karolio Meko, Jono Genio, Romos Songailaitės ir kitų publikacijų bei įvairių įstaigų archyvuose saugomų tyrimų ataskaitų⁴ [2 il.]. Šio straipsnio autorius, remdamasis visomis žinomomis publikacijomis ir nepublikuota tyrimų medžiaga, įvertindamas ilgametę savo darbų patirtį prie ansamblio rekonstrukcijos, pateikia išsamų pastatų raidos vaizdą skirstydamas jį į šešis etapus. Kiekviename istoriniame etape atliktų darbų išryškėjimas ir sudaro pastarojo tyrimo vertę ir naujumą.

4 Roma Songailaitė, Tatjana Niedvarienė, „Biržų pilies archeologiniai tyrimai“, in: *Biržų pilies ir senamiesčio archeologiniai rinkiniai: nuo seniausių laikų iki XIX a. pradžios*: Katalogas, Biržų krašto muziejus „Sėla“, 2016, p. 12–15.

Pirmieji pilies statinių architektūrą profesionaliai tyrinėjo archeologai ir architektai, pradėję išlikusių rūmų sienų tyrimo ir tvirtinimo darbus. Archeologų darbas šiuo atveju buvo skirtas pastatų liekanų paieškai ir tyrimams. E. Skardžiaus parengtos rūmų rūšių atkasimo ir tyrimo 1960–1962 m. ataskaitos tapo svarbiu rūmų istorijos pažinimo šaltiniu. 1961–1965 m. buvo išaiškinti arsenalo, rytinės parakinės, kelių pirmosios pilies statinių kontūrų fragmentai, kasinėta vartų ir tilto vietose. Sužinota apie mūrinius pirmosios pilies pylimų kiautus ir jų architektūrą, nubraižytas pilies vartų išlikusių mūrų planas, nustatyta vartų plano raida.

Inžinierius Napalys Kitkauskas, 1975 m. pristatydamas visuomenei argumentus, kuriais pagrįstas tilto į pilies kiemą per fosą atkūrimo projektas, apibendrino istorinių dokumentų teikiamas žinias bei archeologinių tyrimų duomenis apie tiltą ir gynybinių pylimų architektūrą⁵.

Archeologas J. Genys 1984–1985 m. tyrinėjo kareivines pietiniame ir vakariniame bastionuose, aptiko įvairių laikotarpių statinių liekanas keliuose pilies plotuose⁶. Archeologė R. Songailaitė kelis sezonus kasinėjo Kristupo I Radvilos rūmų plote, įvairiose vakarinio bastiono atkarpose, 2008 m. ir 2010 m. atidengė arsenalo liekanas ir 2016 m. kartu su T. Niedvariene parašė archeologinių tyrimų pilies teritorijoje ir Biržų senamiestyje istoriją, sudarė archeologinių tyrimų ataskaitų sąrašą. Parašyti pirmieji straipsniai skirti pilies rūmų restauravimui⁷, jų restauravimo istorijai⁸.

Kadangi XX a. pabaigoje – XXI a. pirmaisiais dešimtmečiais daug sužinota apie Biržų pilies raidą, prasminga vėl išsamiai apžvelgti ansamblio architektūros raidą, ją skaidant į šešis svarbius etapus: penkių Radvilų giminės atstovų (Kristupo I (1586–1589), Kristupo II (1627–1640), Jonušo (1640–1655), Boguslavo (1661–1669), Liudvikos Karolinos (1681–1686)) rezidavimo laiką ir laiką, kai pradėti vykdyti intensyvūs ansamblio tyrimai ir atstatymo darbai.

5 Napalys Kitkauskas, „Biržų antrosios pilies pylimai, fosa, redutas, tiltas“, in: *Architektūros paminklai*, t. 3, 1975, Vilnius: Mokslas, p. 136–156.

6 Jonas Genys, „1984–1985 m. archeologinių kasinėjimų Biržų pilyje rezultatai“, in: *Architektūros paminklai*, t. 11, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 45–51.

7 Evaldas Purlys, „Biržų pilies rūmų restauracija 1978–1987 m.“, in: *XVI–XVII a. koklinės krosnys šiauriniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paribyje*: Konferencijos medžiaga, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2006, p. 120–126; Idem, „Šildymo įrenginių išdėstymas Biržų pilies rūmuose“, in: *XVI–XVII a. koklinės krosnys šiauriniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paribyje*: Konferencijos medžiaga, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2006, p. 58–66.

8 Evaldas Purlys, „50 metų Biržų pilies restauracijai“, in: *XVI–XVII a. koklinės krosnys šiauriniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paribyje*: Konferencijos medžiaga, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2006, p. 102–119.

Kristupo I Radvilos Perkūno pilis

Pirmoji Biržų tvirtovė Kristupo I Radvilos (1547–1603) pastangomis statyta 1586–1589 m. pagal naujosios italų bastioninių pilių sistemos standartus. Užtenkus per Biržus tekančias dvi upes, prie pilies susiformavo dirbtinis Širvenos ežeras. Žinių apie šios pilies statinių architektūrą teikia istoriniai šaltiniai ir atkasti rūmų, vartų ir gynybinių įtvirtinimų prie vartų fragmentai. Pirmoji pilis ir miestas pavaizduoti XVII a. pradžios Tomo Makovskio graviūroje [3 il.] 1625 m. švedų sudarytame tvirtovės plane [4 il.]. Dokumentai liudija, kad pilies kieme stovėjo rūmai, arsenalas, arklidės, įvairūs ūkinės paskirties pastatai, bastionuose buvo kazematai, kampiniai bokšteliai ir kiti gynybiniai statiniai. Į pilies kiemą buvo patenkama per vartų pastatą prieš tai perėjus tiltą per gynybinį pilies griovį – fosą. Panagrinėkime šiuos statinius smulkiau.

Gynybiniai pylimai. Stačiakampį pilies kiemą supo didysis pylimas. Kiamo kampuose buvo įrengtos bastionų aikštelės. Pylimų aukštis virš kiemo siekė 3–5 m. Švedų nubraižytame pjūvyje per fosą pavaizduotos mūrinės pylimų išorinius paviršius dengiančios sienos, parapetai virš jų pilies gynėjams [5 il.]. Kelis mūrinio pylimų kiauto fragmentus 1963–1965 m. atidengė archeologas Karolis Mekas. Mūrinio kiauto aukštis prie vartų buvo 10–12 m, storis – 2,5–3 m. Šiuo kiautu iš išorės buvo sutvirtinta dalis bastionų ir griovio kraštų. Iškilusi virš pylimų mūro kiauto dalis saugojo nuo kulų įgulos kareivius. Kiautas mūrytas iš lauko akmenų ir plytų. Analogą šiam gynybiniam įrenginiui iš dalies restauruotą galime matyti Nesvyžiaus Radvilų pilyje [6 il.]. Sprendžiant iš graviūros mūrinis kiautas formavo arba turėjo formuoti visą pilies ir jos bastionų išorinį kontūrą. Pilies išoriniai kontūrai taip pat apibrėžti ir švedų sudarytame 1625 m. plane [žr. 5 il.]. Abejoti tokia, atrodytų, aiškiai išreikšta pilies gynybinių įtvirtinimų konstrukcija verčia klausimas, ką reiškia 1625 m. plane rausva spalva, kuria nuspalvintas visas rytinis (į kairę nuo įvažiavimo vartų) bastionas, dalis pietinio pylimo. Kasinėjimų ir archeologinės priežiūros metu, kasant tranšėjas, pietvakarių ir pietryčių pylimuose mūrinio kiauto liekanų nerasta⁹. Tik rausva spalva pažymėjo kontūro dalyje buvo rastos mūrinio kiauto liekanos. Atrodo, tik rausva akvarele pažymėtos pilies išorinio kontūro dalys sutvirtintos mūro

⁹ Jonas Genys, Arūnas Baublys, „Biržų pilis ir miesto įtvirtinimai“, in: *Lietuvos pilių archeologija*, Klaipėda, 2001, p. 213.

3.

Pilies vaizdas Tomo Makovskio graviūroje

View of the castle in T. Makowski's engraving

4.

Pilis švedų 1625 m. sudarytame Biržų tvirtovės ir miesto gynybinių įtvirtinimų plane. Mūriniu kiautu sutvirtinta gynybinių pylimų dalis pažymėta rausva spalva

Castle in the Swedish plan of the Biržai fortress and the city's fortifications of 1625. The part of the defensive ramparts reinforced with a brick shell is marked in pink

kiautu. Kitur, matyt, pasitenkinta žemių pylimais, kurie būdami ne tokie statūs turėjo būti gerokai išsikišę už priekinės mūrinio kiauto kontūro linijos. Pilies fosos šlaitai iki galo nebuvo užbaigti iki pat jos sugriovimo 1625 metais. Darbus greičiausia nutraukė fundatoriaus mirtis 1603 m.¹⁰

Rūmai. Jie buvo stačiakampio plano, su plotą į dvi dalis skaidančia išilgine siena. Skersinės sienos formavo patalpas abipus išilginės sienos. Šis statinys buvo gerokai mažesnis nei vėliau Jonušo ir Boguslavo Radvilų statyti rūmai. Pietvakarinės ir vidurinės išilginės sienos mūrų liekanos slypi greta Jonušo ir Boguslavo Radvilų rūmų pamato ir po pylimu, šiaurės rytinės – po rūsių grindimis. Vidurinė išilginė, o greičiausia ir skersinės sienos buvo mūrytos ant arkinių pamatų [7 il.]. Tai patvirtina po 1990–1991 m. tyrimų archeologo J. Genio sudarytas preliminarus pirmosios pilies rūmų planas [8 il.]. Pirmame aukšte šiaurės vakarų gale būta dviejų maždaug 45 m² dydžio patalpų ir dviejų 54 m² dydžio patalpų, vidury – dvi 90 ir 75 m² patalpos, pietryčių gale – 210 m² dydžio salė su siaura 90 m² patalpa šalia. Išorinių sienų pamatai – 1,5–1,56 m storio. Rūmų pirmo aukšto langai buvo su palangių nišomis. Atkasus visą pietvakarinę sieną būtų galima sužinoti, kiek langų buvo šioje sienoje ir kaip jie buvo išsidėstę. Su palangių nišomis turėjo būti ir viršutinių aukštų langai. Galiniame, pietrytiniame, fasade T. Makovskio graviūroje pavaizduoti trys langai. Panašu, kad kone 18 m pločio fasade jų galėjo būti ir daugiau. Rūmai buvo trijų aukštų su trikampių šiaurės renesansui būdingų formų atiku [9 il.]. Kasinėjimų metu rasta daug įvairiomis glazūromis nuspaltintų koklių¹¹.

Vartai ir tiltas. 1625 m plane ir graviūroje rytiniame pilies kiemo pakraštyje pavaizduotas vartų bokštas su į jį iš kitos fosos pusės nutiestu tiltu [10 il.]. Vartų pastatas stovėjo ant pilį juosiančio kiauto krašto. Bokšto pietinėje sienoje pavaizduota vartų anga, o virš jos, antrame aukšte – trys langai ar šaudymo angos. Vartų pastatą vėliau išplėtė Boguslavo Radvilos statybininkai. Kažkokie darbai buvo vykdyti ir anksčiau, Jonušo Radvilos statybų laikotarpiu. Iš istorikų surinktų dokumentų ir archeologinių tyrimų matyti, kad Kristupo I Radvilos statytų vartų mūrai buvo iki 1704 m. stovėjusių vartų centre. Nuo pat pirmosios pilies statybos išstovėjęsios vartų pagrindinio tūrio sienos ėmė nykti po 1704 metų. Prieš pradėdant

¹⁰ Valdas Rakutis, „Biržų tvirtovės karinė reikšmė ir efektyvumas“, in: *Biržų istorijos apybraižos*, Vilnius: Danielius, 2006, p. 49–63.

¹¹ Roma Songailaitė, Tatjana Niedvarienė, *op. cit.*, p. 24–36.

5.
Pjūvis per fosą švedų 1625 m.
sudarytame tvirtovės plane. Mūrinis
kiautas pažymėtas rausva spalva

Cross-section at the moat in the
Swedish plan of 1625. The brick shell
is marked in pink

archeologinius vartų ploto tyrimus čia stūksojo nedidelė, krūmais apaugusi, mažai besiskirianti nuo pylimų kalvelė. Natūroje liko pamatai ir keletas virš žemės paviršaus iškilusių mūrų fragmentų.

Pastato pamatus ir dalį sienų 1963 m. užčiuopė architektas Algimantas Urbštas¹². 1963–1965 m. vartų plote ir pilies mūrinio kiauto zonoje toliau kasinėjo archeologas K. Mekas. Daugiausia medžiagos davė 1964 m. tyrimai. 1965 m. architektas Stanislovas Mikulionis su techniku apmatuotoju A. Šližiu apmatavo vartų mūrų liekanas¹³, nubraižė jų planą. Po 1965 m. vartų mūrai netyrinėti. Detalesnių šių mūrų tyrimų ataskaitų ar jų raidos (stilistinių) kartogramų nerasta. Apie 1975 m. pagal K. Meko 1963–1965 m. tyrimų duomenis buvo sudaryta Biržų pilies tilto ir vartų pastato raidos kartograma¹⁴ [11 il.]. Vartų struktūra ir raida aprašyti daugiausia remiantis K. Meko tyrimų išvadomis¹⁵, taip pat minėtais S. Pinkaus aprašymais. Vado-vaujantis Meko aprašymais ir Mikulionio bei Šližio apmatavimais, 1993 m. nubraižyta vartų žemutinio aukšto plano schema¹⁶.

Vartų pastatas buvo dviejų aukštų, su šaudymo angomis, uždeng-tas keturslaičiu stogu su špiliumi [žr. 3 il.]. Vartus iš rytų ir šiaurės formuo-jančios sienos buvo atviros, be žemės pylimų, kilo nuo pat fosos apačios.

¹² Algimantas Urbštas, Buv. Radvilų pilis Biržuose, Tyrimai natūroje, t. IV–VIII, 1961, in: Vilniaus regiono valstybės archyvas (toliau – VRVA), f. 5, b. 73, 75a, 75, 93, 96, 98.

¹³ Brėžinių Vilniaus regiono valstybės archyve, kuriame saugomas Paminklų restauravimo instituto fondas, nerasta.

¹⁴ Napalys Kitkauskas, *op. cit.*, p. 136–156; Karolis Mekas, Biržų pilis (1963 m. spalio–lapkričio mėn. tyrimų ataskaita), in: VRVA, f. 5-206.

¹⁵ Karolis Mekas, Biržų pilis (1963 m. spalio–lapkričio mėn. tyrimų ataskaita), in: VRVA, f. 5-206; Idem, Biržų pilies tyrimas, 1964, in: VRVA, f. 5-185; Idem, Biržų pilies tyrimas, 1965, in: VRVA, f. 5-227; Idem, „Biržai“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1966, Nr. 7, p. 30–33.

¹⁶ Evaldas Purlys, Biržų pilis: pilies pastatai kieme archeologinių tyrimų duomenimis, 1993, in: VRVA, f. 5-5635.

Sienos plokštuma kiek pasvirusi. Paviršius formuotas iš stambių gotikinių būdu rįstų plytų. Vakarinė vartų siena buvo 7,8 m nuo rytinės. Taip pat, kaip rytinė vartų siena, buvo formuota fosos siena vakarinės vartų sienos tęsinyje, kilo nuo fosos apačios. Šios sienos liekanos surastos 4 m gylyje nuo didžiojo pylimo paviršiaus. Vakarinės vartų sienos storis – 1,7 m, rytinės – 2,5 m. Kasinėjimų metu surastos kelios šaudymo angos.

Į pilį buvo patenkama per tarp šių dviejų prasilenkiančių sienų įkomponuotą vartų pastatą. Į šiaurinę vartų pastato galą rėmėsi per fosą pastatytas medinis, kreivas, greičiausiai ant medinių stulpų tiltas. Į vartus ir toliau į pilies kiemą buvo galima patekti tik pervaziavus tiltą per fosą. Apie galimai ant tilto buvusius vartus žinių neturime. Gynybos sumetimais vartų angos išdėstytos ne vienoje ašyje. Angų plotis – 2,9–3,0 m. Vartų bokštas buvo 19,5 m ilgio išorėje, 15,3 m viduje. Bokšto plotis išorėje – 11,7 m, viduje – 7,8 m. Stovėjo jis išilgai rytinio pylimo. Šiaurinėje pastato sienoje likusios vartų angą formavusių mūrų liekanos – angokraščių mūro fragmentai, staktų atspaudai juose. Vartų angos apačia buvo apie 4 m nuo fosos dugno. Išliko ir pietinės vartų angos liekanos. Pietinės angos šone buvo atkastas iš dolomito iškaltas staktos fragmentas.

Graviūroje, deja, matomas tik pietinis vartų fasadas su centre pavaizduota pietine vartų anga – ši anga, kaip rodo kasinėjimų duomenys, turėjo būti kairiau, beveik prie pat kampo. Graviūroje pavaizduota prie pietinio vartų kampo prigludusi sienutė užfiksuota kasinėjimų metu, tačiau ne pavaizduotoje vietoje, o dešiniau vartų angos. Iš kasinėjimų metu atidengtų pirmosios pilies rytinės kraštinės mūrų aprašymo galima suprasti, kad ir kazematų pastatas rytiniame bastione, prie šiaurės rytų pilies kraštinės, graviūroje pavaizduotas ne visai tiksliai [žr. skirsnį apie kazematus].

Kazematai. 1625 m. plane ir T. Makovskio graviūroje pavaizduoti 8 kazematai, įkomponuoti bastionų kakleliuose po vieną kiekvienoje pusėje. Iš jų kryžmine ugnimi buvo apšaudomas iki pylimų prasibrovęs priešas. K. Mekas užčiuopė šiaurinio ir pietinio kazematų, stovėjusių prie rytinės pilies kraštinės, liekanas. Pasimatė kai kurie kazematų architektūros elementai, sužinotas **šiaurinių** [paryškinta, – E. P.] kazematų fasado plotis (5,45 m). Šalia atsidengė šiaurinio bastiono rytinis apvalusis apmūrytas

6.

Atidengtas ir iš dalies restauruotas Nesvyžiaus pirmosios pilies fragmentas, 2014, nežinomo autoriaus nuotrauka

Exposed and partially restored fragment of the first Nesvizh castle

kampas. Antrame pastato aukšte išliko dviejų šaudymo angų apačios. Šaudymo angos čia buvo „X“ formos, 1,15 m ir 1,18 m pločio. Fasadinė siena pirmo aukšto lygyje – 2,3 m storio, čia rastos dvi ovalo formos šaudymo angos. Beveik visą pastato kontūrą po 4,5 m storio sluoksniu dengia didysis Kristupo II Radvilos pilies pylimas, kazemato vidus užverstas griuvenomis, todėl liko nenustatytas pastato plotis, perdangos lygis ir tipas, ryšio su pilies kiemu vieta ir pan. Atrodo, šio kazematų pastato žemutiniame aukšte (kaip pavaizduota ir graviūroje) [12 il.] nebuvo vartų angos iš fosos kaip kazematų pastate pietiniame rytinės pilies kraštinės gale.

Mūrinio kiaušto 44,5 m atkarpa nuo posūkio su įvažiavimo vartų anga pietiniame gale (į kairę nuo vartų) stačiu kampu pasuka į rytus, formuoja **pietinių** [paryškinta, – *E. P.*] šioje kraštinėje kazematų priekinį fasadą¹⁷. Iš atkastų mūro fragmentų nustatyti pastato dydį ir daugiau architektūrinių elementų jo sienose nepavyko. Sienų likučiai vietomis kyla apie 5 m. Kitų ikonografijoje pavaizduotų kazematų neieškota. Gaila, atkasti mūrai fiksuoti tik nuotraukose ir aprašymuose. Nepavyko rasti apmatavimų brėžinių, todėl ne visada aišku, kurioje konkrečioje vietoje konkretūs aprašyti elementai. Vienas tokių elementų – 2,8 m aukščio ir 2,68 m pločio arka, per kurią buvo patenkama į kazematą. Atrodo, ji yra graviūroje pavaizduoto

17 Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 247.

7.

Kristupo I Radvilos rūmų vidurinės išilginės sienos
arkinio pamato fragmentas, Evaldo Purlio nuotrauka,
2007

Detail of the arch foundation of the middle
longitudinal wall of Krzysztof I Radziwiłł's palace

kazematų pastato nematomoje pusėje, nuo fosos dugno kylančio fasado apačioje. Taip įkomponuota vartų (?) anga pavaizduota vakarinio bastiono pietvakarių kazematų pastate. Virš angos trys šaudymo (?) angos [žr. 9 il.].

Sugretinę nors ir labai fragmentiškus kasinėjimų metu sukauptus duomenis apie kazematų, vartų bei išorinio kiauto architektūrą su graviūroje užfiksuotais jų vaizdais, matome, kad graviūra, nežiūrint schematiškumo, gana patikimai fiksuoja anuo metu funkcionavusius kazematų (greičiausiai ir kitų pastatų) architektūrinius elementus. Kazematai, sprendžiant iš T. Makovskio graviūros, dviejų ar trijų aukštų, su pastatų viršuje visą perimetrą supančiais atikais (?) ir durų angomis [kiemo lygyje, – *E. P.*] viename iš fasadų [žr. 9 il.]. Vaizduodamas mūrinį kiautą natūroje kiautu taip ir nesutvirtintas pilies kraštines, taip pat pilies statinius T. Makovskis greičiausia naudojo anuo metu dar turėtais projektais, piešiniais.

Parakinės. Natūroje nė vienos parakinės plote nekasinėta. Parakinių vaizdą, planą ir kompoziciją kol kas galime įsivaizduoti tik iš vaizdo graviūroje. Parakinės buvo pusiau požeminės, įrengtos kiekviename bastione [žr. 3, 12 il.]. Į jas buvo įeinama per nedidelius pastatėlius, už kurių iki pat bastionų galų, atrodo, tęsėsi požeminė parakinių dalis su bastionų galuose išskylančiais apvaliais ventiliacijos (?) bokšteliais.

Arsenalas. Pirmosios žinios apie Biržų arsenalo statybas siekia 1612 m., atrodo, tuomet jis buvo perstatomas. Naujasis pastatas planuotas siauresnis (12 lietuviškų uolekčių vietoj 15,5), bet dvigubai ilgesnis (83 uolektys vietoj 40) ir turėjo išsidėstyti tarp pilies bokštų. Dvariškis Kristupas Skulimovskis K. Radvilai siūlė 52 uolekčių ilgo pastatą su vartais abiejuose arsenalo galuose – baimintasi, kad kilus gaisrui iš labai ilgos patalpos būtų sudėtinga išgabenti inventorių. Arsenalo konstrukcijoms naudota ažuolų ir kėnių mediena. 1613 m. jis jau turėjo būti pabaigtas, nes žinoma, kad pastate buvo išdėliota ir parengta amunicija¹⁸.

Bažnyčia. T. Makovskio graviūroje pavaizduota nemažai statinių, išdėstytų bastionuose ir šalia jų, pilies kiemo pakraščiuose. Visi jie išnyko kartu su pirmąja pilimi. Ryškiausias statinys pilies kieme – bažnyčia. Kažkodėl ji buvo įkomponuota labai arti rūmų pagrindinio fasado. Kasinėjimų metu kol kas nerasta nė fragmento jos pamatų, nežinia, iš kokių medžiagų ji buvo pastatyta. Greičiausia buvo mūrinė arba fachverkinė, nes XVII a. antroje pusėje jos varpinė ardyta plytoms. Dalis bažnyčios pamatų galėjo būti išardyta Jonušui Radvilai pradėjus rūmų su plačiais išoriniais laiptais statybą. Pamatai, ypač jei bažnyčia buvo medinė, galėjo būti apardyti ir klojant grindinį,ėjusį nuo išorinių laiptų. Dalis pamatų likučių po šiuo grindiniu galėjo būti sunaikinta tiesiant inžinerines komunikacijas 1978–1986 metais. Galima tikėtis tik nedidelių bažnyčios priekinės dalies pamato fragmentų.

Kiti statiniai pilies kieme. Graviūroje matome bokštelius smailiuosiuose bastionų kampuose ir šoninių pylimų centruose. Jie pažymėti ir 1625 m. plane. Nė vieno iš jų likučių kol kas nerasta.

1960–1963 m. archeologinių tyrimų ataskaitose fiksuoti atkasti kelių nedidelių statinių, stovėjusių plote tarp vakarinio bastiono ir rūmų šiaurės vakarinio galo, pamatų fragmentai. Dalis jų galėjo būti laikini statybinių

¹⁸ Deimantas Karvelis, „Radvilų Biržų pilis ir jos arsenalas XVI–XVII a.“, in: *Karo archyvas*, t. XXIII, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2008, p. 39–73.

medžiagų sandėliavimui ar paruošimui skirti pastatai. 2015 m. archeologė R. Songailaitė užčiuopė vadinamosios antrosios pilies pylimais uždengtus Kristupo I Radvilos pilies statinių mūrų fragmentus. Norint išsiaiškinti jų kontūrus, reikėtų didelės apimties kasinėjimų ardant autentiškus antrosios pilies pylimus. Įvairiu laiku atkastus pamatų fragmentus archeologė pažymėjo pilies plane [žr. 2 il.].

Kristupo II Radvilos pilies statybų etapas

Remiantis S. Pinkaus tyrimais, žinoma, kad 1626 m., po 1625 m. sugriovimų atgavęs Biržus, Kristupas II Radvila atstatinėjo (tiksliau, perstatinėjo) apgriautą pilį iki pat mirties 1640 metų. Tą darė jau vadovaudamasis olandų bastioninių pilių tradicija. Pilies rekonstrukcijos brėžinius parengė inžinierius, karinis architektas Georgas Pirkas. Esminiai pertvarkymai vyko 1637–1639 m. ir su pertraukomis iki pat 1655 metų. Nugriauti visi pirmosios pilies pastatai, ardytas ar užpiltas mūrinis senosios pilies pylimų kiautas. Daugelį nugriautų statinių liekanų, taip pat Kristupo I Radvilos pilies pylimų mūrinį kiautą uždengė paaugštintų naujųjų pylimų gruntas. Naujasis pylimas ėmė dengti ir du kieme esančius šulinius, todėl reikėjo pakelti jų rentinius¹⁹. Šie ir galimai iškasti nauji šuliniai dar nesurasti. Pirmosios pilies šuliniai, nors atsidūrė naujai supilto pylimo šlaite, atrodo, buvo naudojami ir perstačius pilį.

Senosios pilies virsmą olandiškos fortifikacinės sistemos pilimi 1637–1639 m. atskleidžia *Biržų statybos knyga*²⁰. Pasak S. Pinkaus, rūmus ir kitus pastatus norėta pradėti po to, kai bus baigta velėnuoti pylimus, t. y. 1636 metais. Perstatyta nauja bastioninė olandiško tipo Biržų pilis vėl tapo gynybai tinkama tvirtove²¹ (pylimai tvirtinti ir velėnuoti dar ir 1640 m.). Paskutiniame etape buvo baigta pilti bolverkas nuo upės pusės ir tvirtinta fosa iš abiejų vartų pusių. Fosa tvirtinta tik praplatinus ir pagilinus griovį, siekiant išvengti, kad sraunus vanduo atidarius užtvanką neapardytų fosos kaip būdavo anksčiau²².

¹⁹ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1986, p. 19.

²⁰ *Biržų pilies statybos 1637–1638 m. dokumentų kopijų knyga – Księga budowy Birż* (KBB). Saugoma Radvilų archyve Varšuvoje (AR dz. IVa, ks. 1b). Tai speciali Biržų kunigaikščio dvaro raštinėje vesta dokumentų (korespondencija, instrukcijos, inventoriai) nuorašų knyga.

²¹ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1986, p. 22.

²² Deimantas Karvelis, Biržų pilies komplekso istoriniai tyrimai, p. 51.

8.
Kristupo I Radvilos rūmų
plano rekonstrukcija pagal
1989 m. ir 1991 m. tyrinėjimų
rezultatus, sud. Jonas
Genys, in: *Lietuvos pilių
archeologija*, Klaipėda, 2001,
p. 211

Reconstruction of Krzysztof
I Radziwiłł's palace plan
according to the research of
1989 and 1991

Rūmai. Naujoji pastatų pilies kieme išdėstymo schema turėjo būti sumanyta jau planuojant pilies rekonstrukcijos darbus, projektuojant naujoviškus olandiško tipo fortifikacinius įrengimus, apsisprendus iki pamatų nugriauti senuosius rūmus ir kitus pastatus. Darbai negalėjo būti pradėti be viso komplekso pertvarkymo projekto. Iki tol imtasi statyti medinius rūmus netoli pilies buvusiam palivarke. 1631 m. medinis Kristupo II rūmas jau buvo baigiamas statyti²³. Kurį laiką vyko rūmų pilies kieme architektūrinio sprendimo paieškos.

Po apsilankymo Biržuose 1637 m. rugpjūčio 3 d. – rugsėjo 8 d. Kristupas II Radvila parašė, kad norėtų pilies kiemo vidury pastatyti įtvirtintus rūmus (vad. kastelę). Atsiuntė net to pastato eskizą. Ieškojo architekto, kad šis padarytų pastato brėžinius. Iš pradžių galvota statyti pagal 1619–1620 m. iškilusių Zigmanto Vazos rūmų Ujazdove (Lenkijoje) pavyzdį²⁴. Planuota, kad rūmai bus mūriniai, dviaukščiai su kvadratinio kiemo bei šešiakampiais bokštais kampuose. Kitų numatomų statinių sąrašė įvardyti svirnas, arsenalas didelėms patrankoms bei kitai amunicijai, parako rūšiai, lobyno rūšys, kareivinės, arklidės, pilies amatininkų namai, bravoras, pirtis, kalvė. Planuota įrengti šulinius. Norėta, kad rūmuose būtų koplyčia, kunigaikščio, kunigaikštienės, moterų kambariai, valgomasis, virtuvė, kepykla, maisto kambaras, menės svečiams ir kt.²⁵

Tačiau šiame etape naujosios pilies rūmų pastatas nebuvo pradėtas statyti. Pirmiausia imtasi pilies funkcionavimui taip reikalingų įvairios

²³ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 254.

²⁴ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1986, p. 21–22; Deimantas Karvelis, Biržų pilies komplekso istoriniai tyrimai, p. 48.

²⁵ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1986, p. 21.

9. Kristupo I Radvilos pilies rūmai Tomo Makovskio graviūroje. Už jų vakarinis bastionas su dviem kazematais, parakine ir kitais statiniais. Pietinių šio bastiono kazematų priekinis fasadas kyla nuo fosos apačios. Fasado apačioje vartų anga. Natūroje tokia anga užčiuopta tik kylančiame nuo fosos apačios rytinio bastiono šiaurinių kazematų fasade. Priekiniame nuotraukos plane pietinio bastiono kazematai

Krzysztof I Radziwiłł's palace in T. Makowski's engraving. Behind it is the western bastion with two casemates, a powder house and other buildings

10. Kristupo I Radvilos pilies vartai ir tiltas 1625 m. švedų sudarytame Biržų tvirtovės ir miesto gynybinių įtvirtinimų plane. 1963–1965 m. tyrinėta atkarpa tarp kazematų, kazematų priekinės sienos

Gate and bridge of Krzysztof I Radziwiłł's castle in the Swedish plan of the Biržai fortress and the city's fortifications of 1625. In 1963–1965, the segment between the casemates and the front wall of the casemates was explored

paskirties ūkinių (galbūt ir laikinų) pastatų. Atrodo, dauguma jų buvo mediniai ar fachverkiniai. Spėta iš dalies atstatyti vartų pastatą, senąsias arkliedes pertvarkyti į laikiną arsenalą.

Arsenalas. 1637 m. restauruojant pilį su vokiečiu staliumi Jokūbu Šidaku sudaryta atskira sutartis dėl arsenalo remonto. Joje numatyta, kad dalis pilies arklidžių bus pritaikyta šiai paskirčiai. Stalius turėjo išlyginti įlinkusias ažuolines arklidės sienas, po stogu įrengti dvi užrakinamas ir saugias slėptuves, pataisyti langus. Valstiečiai, talkininkavę staliui, turėjo išlyginti naujojo arsenalo grindinį. Dažytojas ne tik patį arsenalą, bet ir patrankas nudažė juodai²⁶. Siekta, kad arsenalas, kaip ir visi kiti pilies rūmų pastatai, būtų ne tik erdvus, bet ir proporcingai išdėstytas, netrukdytų nei gyvenantiems, nei tarnaujantiems pilyje²⁷. 1637 m. planuota šalia pylimo esančias mūrines vynines paversti parako laikymo patalpomis, iš viršaus jas apsaugojus nuo drėgmės ir įstačius geležines duris. Vėliau parako sandėlys, kuriame buvo laikomi ir rankiniai šaunamieji ginklai, įrengtas vartų pastate²⁸. Pats arsenalas, 1637–1639 m. restauruojant pilį, tarnavo kaip darbo įrankių ir kitos įrangos sandėliavimo vieta.

²⁶ Deimantas Karvelis, Biržų pilies komplekso istoriniai tyrimai, 2008, VI „Lietuvos paminklai“ autorinių darbų saugykla, Evaldo Purlio asmeninis archyvas, p. 94.

²⁷ *Ibid.*, p. 80.

²⁸ *Ibid.*

Vartai ir tiltas. Vienintelis kelias patekti į pilį vedė per pilies tiltą – vienoks ar kitoks tiltas (laikinas ar stacionarus) turėjo būti vienas pirmųjų pertvarkomos pilies statinių. Medieną tiltui imta ruošti 1637 metais. Istorikų tyrinėti dokumentai suteikia žinių apie projektavimo darbų pradžią 1637 m. ir vartų statybų planus. Kristupas II Radvila verkmeisteriui ir architektui J. Armandui pavedė apžiūrėti vartų pastatą ir nutarti, ar jį palikti. Taip pat įsakė nutiesti naują įvažiavimą pro vartus į pilį²⁹. Neužilgo Radvila architektui A. Jostui nurodė parengti pilies vartų ir tilto perstatymo projektą³⁰.

Didžiausi vartų pastato plano struktūros pakeitimai susiję su tilto kryptimi ir architektūra. Pakeitus įvažiavimo per vartus vietą, tiltas nukreiptas jau ne į šiaurinę, o į rytinę vartų pastato sieną, kurioje naujo tilto išilginės ašies kryptimi iškirsta vartų anga. Senosios šiaurinėje ir pietinėje vartų pastato sienose buvusios vartų angos užmūrytos. Archeologinių tyrimų metu rastos senųjų vartų angų angokraščių liekanos.

1637 m. žiemą nutarta, kad pylimą, priešpylimį reikia daryti aukštesnius ir platesnius nei iki tol. Manoma, jog tokiu būdu pilies vartų pastatas taps tarsi įmūrytas į pylimą ir taip sutvirtintas. Tik taip galima buvo išsaugoti bent vieną senąjį Kristupo I Radvilos atminimą menantį pastatą³¹. Kaip liudija dokumentai, reikėjo sustiprinti pastato sienas, kad daugiau neskilintų, užtaisyti plyšius, išstinkuoti vidų ir išorę, pataisyti stogą, suremontuoti laiptines, atnaujinti jose buvusį dekorą, pagaminti naujus ažuolinius langų rėmus, dažytojui visas raides atnaujinti, visą pastatą kuo gražiau išpuošti meniškais lubomis, grindimis, paveikslais, nes jis numatytas kunigaikščiui apsistoti. Visa tai padaryta iki 1640 m.³²

Vartų pastatas turėjo būti statomas iš stambių akmenų luitų, kad būtų atsparus artilerijos ugniai. Luitus planuota sutvirtinti geležinėmis sankabomis. Vėliau planuota visą pastatą apkalti skarda. Pastate planuota įrengti parakinę bei ginklų saugojimo kambarį, skirtą greičiausiai sargybai. Geležinės vartų durys turėjo būti panašios į Vilniaus evangelikų bažnyčios duris. Virš vartų turėjo būti dvi iš užsienietiško marmuro padarytos plokštės su Kristupo II Radvilos užrašu ir Radvilų giminės herbu³³.

29 Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1986, p. 19.

30 Deimantas Karvelis, Biržų pilies komplekso istoriniai tyrimai, p. 50.

31 *Ibid.*

32 Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1986, p. 19.

33 Deimantas Karvelis, Biržų pilies komplekso istoriniai tyrimai, p. 51.

Iki 1640 m. tiltas dar nebuvo pastatytas. Iki to laiko į pilies kiemą, matyt, buvo važiuojama laikinu mediniu tiltu. Kad tilto atramos nepūtų, 1640 m. balandžio 3 d. laiške Biržų seniūnas J. Penkalskis pasiūlė Radvilai jas daryti mūrines – tokias jis matęs Vokietijoje, kur ant įleistų į vandenį mūrinių stulpų uždėti didžiuliai ažuoliniai balkiai ir tik tada medinės tilto konstrukcijos³⁴.

Pirmasis naujas tiltas galėjo būti pastatytas iškart ant mūrinių atramų. Galimai medinių naujojo tilto atramų nerasta ar neliko ruošiant masyvius mūrinių tilto atramų pamatus. Vėliau ne kartą atramos remontuotos, ne kartą buvo keičiama medinė tilto dalis. Duomenų, kad būtų keičiamas mūrinių stulpų išdėstymas, nerasta.

1640 m. Kristupas II Radvila mirė, jo pradėtus darbus perėmė sūnus Jonušas Radvila.

Jonušo Radvilos statybos pilyje

Jonušas Radvila, kuris sprendžiant iš pradėtų statyti rūmų dydžio ir kapitalumo, energingai ėmėsi pilies statybų. Atsisakyta ketinimų pilyje statyti įtvirtintus rūmus (kastele). Naujiems rūmams projektuoti pakviestas Jonas Ulrichas, o fortifikavimo statyboms – Adomas Freitagas. Gali būti, kad magistras J. Ulrichas paruošė ir visą pilies kiemo statinių perstatymo schemą. Naujo kapitalaus rūmų pastato statyba negalėjo būti pradėta neturint bent jau aiškios būtiniausių pilies funkcionavimui pastatų komponavimo pilies kieme vizijos. Deja, išvykos į karo veiksmų vietas, politinė veikla labai trukdė normaliam statybų darbui, o prasidėjusios kovos su švedais ir Maskva bei fundatoriaus mirtis 1655 m. pradėtus darbus paliko nė neįpusėtus. Apie Jonušo Radvilos statybų laikotarpio pastatus turime nedaug žinių, galime trumpai užsiminti apie vartus ir tiltą bei rūmų statybų pradžią.

Vartai ir tiltas. Vartų pastatas užbaigtas ar beveik užbaigtas iki 1640 metų. Pasikeitus šeiminkui, norėta, kad tai matytųsi ir įvažiuojant į pilį. Jau 1640 m. Biržuose dirbo jo iš Rygos pakviestas dailininkas, puošęs pilies vartus akmenyje iškaltu Jonušo Radvilos atvaizdu³⁵. Iki 1655 m. tikriausiai buvo naudojamosi prieš keliolika metų pastatytu tiltu. Tilto struktūra, vartų ant tilto išdėstymas buvo užprogramuoti projektuojant ir

³⁴ *Ibid.*, p. 52.

³⁵ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 261.

11.

Pilies vartų raidos kartograma. Kristupo I Radvilos pilies vartų kontūre pažymėta važiavimo per ne vienoje ašyje išdėstytas vartų angas linija. Kartogramoje vaizduojamas jau pertvarkytas tiltas. Senosios ir naujosios vartų angos nepavaizduotos, in: *Architektūros paminklai*, t. 3, 1975, Vilnius: Mokslas, p. 145

Cartogram of the development of the castle gate. In the contour of Krzysztof I Radziwiłł's castle gate, the line of passing through the gate openings arranged on a different axis is marked

Evaldas Purlys —

Biržų pilies statinių architektūra ir jos raida

statant mūrines tilto atramas. Ano meto tvirtovėse ant tilto per fosą turėdavo būti bent du keltuvai ir vieni uždaromi vartai be keltuvo³⁶. Seniausias, išsamiausias tilto ir vartų ant jo aprašymas užfiksuotas Biržų pilies 1674 m. inventoriuje³⁷. Atramos buvo remontuotos³⁸, tačiau jų vieta nuo pat pirmųjų mūrinių atramų statybos nebuvo keičiama.

Rūmai. Jonušo Radvilos valdymo laikotarpiu rūmai buvo suprojektuoti ir pradėti statyti. S. Pinkus, remdamasis D. Kosciuškos 1662 m. kovo 2 ir 23 d. laiškais B. Radvilai, magistro J. Ulricho sudarytu metalo dirbinių sąrašu, priėjo išvadą, kad pastarasis buvo ne tik rūmų mūrų sutvirtinimų žinovas, bet ir pastato projekto autorius³⁹. Tai įrodo 1662 m. Boguslavo Radvilos laiškas, kuriame sakoma, kad jis turi Jonušo Radvilos laikais darytus rūmų brėžinių originalus⁴⁰.

Biržų pilies naujųjų rūmų statyba J. Radvila pradėjo rūpintis 1649 m.⁴¹ Tačiau turimi dokumentai nerodo tikslios rūmų statybos pradžios, nepaaiškina, kaip vyko statyba ir kiek buvo pastatyta. Visgi aišku, kad iki 1655 m. buvo išmūryta nemaža dalis rūmų pastato sienų. Kokio aukščio ir kaip turėjo atrodyti J. Ulricho projektuoti rūmai, galima spręsti remiantis informacija anuo metu mūrytose sienose ir užuominomis rašytuose laiškuose, B. Radvilai perėmus rūmų statybos rūpesčius. Kadangi žinios apie iki 1655 m. padarytus darbus persipina su 1660–1669 m. darbais, skirsnį apie Jonušo Radvilos rūmus ir jų architektūrą ir kiek iki 1655 m. pakilo rūmų mūrai bandysime rekonstruoti aptardami jų statybas 1662–1669 m. laikotarpiu. Iš žinių apie J. Ulricho paliktus brėžinius ir jo projekto pakeitimus, iš to, kiek iki 1662 m. buvo pakilę sienų mūrai, pradės šiek tiek matytis ir J. Ulricho projektuotų rūmų vaizdas, architektūra. Naujieji rūmai įkomponuoti prisiderinant prie naujosios, antrosios pilies pylimų ir pagrindinių naujosios pilies ašių, rūmai, kaip ir pylimai, pakreipti apie 5 laipsnius nuo senųjų rūmų pagrindinių krypčių⁴². Prieš 1655 m. švedų antplūdį pilies šeimininkai gyveno mediniame pastate, kuris antpuolio metais buvo sudegintas⁴³.

36 Napalys Kitkauskas, *op. cit.*, p. 147.

37 1674 m. inventoriaus nuorašas saugomas KPC archyve, elektroninė inventoriaus kopija Biržų krašto muziejuje „Sėla“.

38 Karolis Mekas, Biržų pilies tyrimas, 1965, in: VRVA, f. 5–227, l. 7–8.

39 Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 263.

40 Deimantas Karvelis, *op. cit.*, 2006, p. 19.

41 Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 254.

42 Jonas Genys, Arūnas Baublys, *op. cit.*, p. 206.

43 Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 254.

12.

Kristupo I Radvilos pilies šiaurinis bastionas Tomo Makovskio graviūroje. Abipus bastiono du kazematai. Virš šio ir kitų bastionų kazematų sienų atikai. Graviūroje pavaizduotuose atikuose galima įžiūrėti jų formavimui panaudotą „kregždės uodegos“ motyvą, dažnai naudotą italų Renesanso laikotarpiu. Bastiono kiemelio gale pavaizduotas įėjimas į parakinę

Northern bastion of Krzysztof I Radziwiłł's castle in T. Makowski's engraving. There are two casemates on both sides of the bastion

Boguslavo Radvilos statybų laikotarpis

Atėmę iš švedų pilį 1657 sausio 27 d., Gonsievskio kareiviai miestą nusiaubė ir sudegino⁴⁴. Statybos dar keleriems metams sustojo. Tik 1659 m. rugpjūčio 20 d. į pilį įėjo B. Radvilos žmonės. Imta ruošti statybines medžiagas, šiaudų stogeliais dangstyti prieš 9 metus pradėtų statyti rūmų sienas, keisti supuvusius arsenalo sienų stulpus, remontuoti stogą. B. Radvila tvirtovės sutvarkymą laikė svarbesniu dalyku nei kitus ūkinius darbus⁴⁵. Naują Biržų miesto ir **pilies** planą 1661 m. Boguslavo Radvilos nurodymu parengė architektas Teofilis Spinovskis, vėliau projektavęs ir pilies plane numatytus statinius. 1661 m. lapkričio 10 d. jis sudarė pilies, naujo miesto plano ir atskirą kareivinių brėžinį⁴⁶. Architektas apmatavo pilies kiemą tarp pradėtų statyti rūmų ir vartų, nurodė, kur turės būti kareivinių pastatai. Apmatavo ir pradėtus mūryti rūmus, padarė kareivinių planų ir fasadų brėžinius⁴⁷, o pilies rūmų ir fasadų brėžinius pažadėjo atsiųsti vėliau⁴⁸. Samueliui Arciševskiui Boguslavas Radvila pavedė vadovauti statyboms.

Pilies pastatai pagal iš anksto parengtą planą projektuoti ir statyti kuriant vieningą architektūrinį ansamblį su jame dominuojančiu rūmų tūriu ir didesniu nei kiti pastatai vartų tūriu. 1660–1669 m. statybų metu didžioji senųjų pastatų dalis pakeista mūriniais, išdėstytais pagal naują (ar pako-reguotą?) generalinį pilies projektą statiniais. Puošniausi meniniai akcentai buvo skirti rūmams ir vartų pastatui. Nemažai meno dirbinių planuota rūmų portalams. Pilies statinių išdėstymą po 1662–1669 m. ir galimai vėliau, iki 1704 m. vykusių statybų, atspindi 1704 m. pilies planas [13 il.]. Archeologiniai tyrimai šį planą atskleidė natūroje ir šiek tiek patikslino. Surastos

⁴⁴ *Ibid.*, p. 258.

⁴⁵ Deimantas Karvelis, Biržų pilies komplekso istoriniai tyrimai, byla LP-176(K-2008), 92 p., 2008, VĮ „Lietuvos paminklai“ informaciniai fondai; D. Kosciuškos 1659 10 16 laiškas B. Radvilai.

⁴⁶ Deimantas Karvelis, *op. cit.*, 2006, p. 19.

⁴⁷ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 262.

⁴⁸ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1986, p. 27.

13.
Biržų pilies 1704 m. planas
Plan of the Biržai castle of 1704

tuo metu statytų pastatų liekanos, daugiau ar mažiau išsiaiškinti daugelio iš šių pastatų planai, apdailos medžiagos ir net kai kurie mediniai elementai.

B. Radvilos statybų laikotarpio statiniai ir jų kompozicija pilies kieme. Pilies gynybiniai pylimai [14 il.] griežtų geometrinių formų, turi aiškiai išreikštas išilginę, skersinę ir įstrižainės simetrijos ašis [15 il.]. Centre – stačiakampis pilies kiemas su kiemo pakraščiuose pilies funkcionavimo metu buvusiais pastatais. Anksčiau statyti pastatai buvo griaujami, jų vietoje paamažu stojosi naujieji, daug kapitališkesni nei senieji pastatai. Visi B. Radvilos statybų laikotarpiu statyti pastatai mūriniai, sukomponuoti vadovaujantis aiškia pagrindinių pastatų išdėstymo pilies kieme schema. Iš pagrindinių pilies kieme komponuotų pastatų liko nepastatytas tik arkli-džių pastatas.

Vienas charakteringiausių pilies statinių išdėstymo kieme bruo-žų – pastatų komponavimas pilies gynybinių pylimų kompozicijos ašyse, o jų architektūroje – fasadų simetriškumas. Kiemo gale išilginėje simetrijos ašyje stovi simetriškos architektūros rūmai, o ant įvažiavimo į rūmus – vartų pastatas su beveik išilginėje pilies ašyje įkomponuota vartų anga. Pilies kiemo įstrižainėse bastionų kakleliuose įkomponuoti vienodo dydžio ir architektūros kareivinių pastatai, o bastionų galuose – vienodo dydžio parakinės. Laikantis simetrijos sukomponuoti kareivinių planai ir fasadai. Atrodo, siekiant kuo ryškiau pabrėžti rūmų ir visos pilies struktūros simetrijos ašį, rūmų pagrindiniame fasade įkomponuotas lyginis arkų skaičius. Porinis vartų angų skaičius suprojektuotas ir arsenalo bei arkli-džių pastatų

14.

Pjūvisis iš 1704 m. Biržų pilies plano

Cross-section of the plan of the Biržai castle of 1704

15.

Biržų antrosios pilies gynybinių įrenginių ir pastatų išdėstymo plano rekonstrukcija, in: *Architektūros paminklai*, t. 3, 1975, Vilnius: Mokslas, p. 141

Reconstruction of the layout plan of fortifications and buildings of the Biržai second castle

centruose. Gana nežymūs nukrypimai nuo ašių atsirado išsaugojus vartų pastatą, o didžiausi – neplanuotai pastačius dvejus kareivines vakariniame bastione. Vartų pastatas lėmė nedidelius nukrypimus komponuojant arkliedes pilies kiemo šiaurės vakarų pusėje, sudarant kiemo kvadratą.

Iš daugelio išlikusių B. Radvilos bei pilies statybų organizatorių laiškų galima suprasti, kokie svarbūs statybai buvo statinių projektai ir kiek daug jų buvo susikaukę. Deja, neišliko ar nerasta nė vieno iš korespondencijoje minimų projektų, negalime teksto iliustruoti autentiškais pilies statinių brėžiniais, negalime to ar kito pastato projekto palyginti su įgyvendintu pastato variantu, juk nė vienas pastatas neišvengė pirminiuose projektuose numatyto architektūrinio vaizdo pakeitimų prieš pat jų statybą ar net jau išibėgėjus joms. Ypač kito rūmų ir arsenalo architektūra. Išliko keletas dokumentų, vaizdžiai iliustruojančių architekto ar paties B. Radvilos nurodymus, kaip ir kur statyti kai kuriuos statinius, keli pilies statytojų laiškai (neskaitant jų skundų dėl vienokių ar kitokių medžiagų trūkumo) iliustruoja statybų organizatorių ir iš Karaliaučiaus jų darbus sekančio, prižiūrinčio B. Radvilos bendradarbiavimo pobūdį. Įdomu, kad Radvila išiklausydavo į statybų organizatorių bei meistrų patarimus. Daugeliu atvejų šie patarimai ar pastabos turėjo įtakos statinių ar jų vidaus erdvių architektūrai. Spragos išlikusioje dokumentacijoje neleidžia atskleisti viso kūrybinio proceso ir ieškojimų vaizdo, tačiau jis akivaizdus net ir skaitant išlikusius dokumentus. Paskutinį žodį, be abejo, tardavo B. Radvila. Žinios apie jo statytus pilies pastatus ir jų architektūrą bei konstrukcijas išdėstytos atsižvelgiant į jų statybos seką.

Kareivinės. Kareivinės (kordegardos) – penki vienaaukščiai keturšlaičiais stogais dengti nameliai, pastatyti pilies bastionų kakleliuose. Ketverios jų pavaizduotos 1704 m. plane [žr. 13, 15 il.]. Kareivinių vieta pilies kieme ir suplanavimas nustatyti daugelio archeologinių kasinėjimų metu⁴⁹. Korespondencijos gausa padėjo gana aiškiai įsivaizduoti jų statybų seką ir virsmą iš medinių į mūrines, penktojo kareivinių pastato atsiradimo aplinkybes. Dėl vietos stokos negalime pailustruoti visos turimuose istoriniuose dokumentuose matomos darbų sekos, apsiribojame šaltiniuose paminėtomis architektūrą ir konstrukcijas nusakančiomis žiniomis.

Architektas T. Spinovskis ir Kėdainių seniūnas L. Kochanskis patarė B. Radvilai kareivines statyti mūrines, nes tokiai šauniai tvirtovei bus gražiau ir saugiau nuo gaisro, iš mūro jos būsią greičiau pastatytos, nes miško medžiagos trūksta, jos sunku gauti⁵⁰. Radvila nusprendė pilies atstatymą pradėti nuo kareivinių, o statytojams patarė jų pamatų giliai nedėti, nes sienos bus dviejų ar pustrečios plytos storio, be to – neaukštos⁵¹. Didikas manė, kad per vasarą bus galima išmūryti visas kareivines. Statybos vis dėlto užtruko, kartais jos likdavo be kvalifikuotos priežiūros. Žinutė iš pilies komendanto K. Karliko laiško paaiškina, kaip atsitiko, kad vietoj planuoto vieno pastato vakariniame kiemo kampe pastatyti du. Liepos 10 d. į Biržus atvykęs S. Arciševskis rado pradėtas mūryti kareivines nesilaikant T. Spinovskio projekto. Mat mūrininkas nutaręs, kad jos suprojektuotos per arti nuo rūmų (per 30 uolekčių), aiškinęs, kad kareivinės trukdytų kunigaikščiui, nes koks nors kareivis, kaip dažnai atsitinka, įgėręs rikteltų ir kunigaikštį ne laiku prikeltų⁵².

Penktosios kareivinės pastatytos tame pat vakariniame bastione, kur jau buvo pastatytos pirmosios, tik jau kiek galima laikantis T. Spinovskio projekto. Ruošiant duobę penktųjų pamatams, teko ardyti kažkoks pirmosios pilies statinio mūrus. Kareivinės įkomponuotos didžiojo kiemo kampuose ant įėjimų į bastionus, vadinamuosiuose bastionų kakleliuose [žr. 13, 15 il.]. Kareivinių pastatai skyrė didįjį pilies kiemą nuo kiemelių pilies bastionuose, kurių galuose po žemės pylimais buvo įrengti parako rūšiai. Sprendžiant iš turimų duomenų, kareivinės vienodos, statytos pagal vieną projektą. Privaziavimui prie parakinių kareivinių pastatų viduryje buvo suformuoti 2,3–2,4 m pločio koridoriai-tarpuvartės. Trijų bastionų kareivinių pastatų simetrijos ašys įkomponuotos ant pilies įstrižinių ašių, o statant vakariniame bastione penktąsias teko šiek tiek nukrypti atsižvelgiant į ne vietoje pastatytas pirmąsias kareivines. Atvykęs S. Arciševskis rado, matyt, jau gerokai pasistūmėjusią kareivinių vakariniame bastione statybą. Tikriausiai dėl to ne vietoje pradėto statyti kareivinių pastato negriauta.

Prie didžiojo pilies kiemo stovinčių penktųjų kareivinių kontūras – maždaug $17,5 \times 11$ m, sienos – 0,7 m storio. Vienoje patalpoje atidengtos neglazūruotų koklių krosnies liekanos. Grindys šioje patalpoje – plūkto molio. Manoma, kad prie bastiono gale buvusio parako rūšio privažiudavo per

⁵⁰ Stasys Pinkus, op. cit., 1971, p. 262.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² *Ibid.*, p. 264.

16.

Pastato, stovėjusio vakarinio bastiono kiemelio gilumoje, plano rekonstrukcija. Pastato vidury, atrodo, buvo ir antra skersinė siena, in: *Architektūros paminklai*, t. 11, 1988, Vilnius: Mokslas, p. 50

Reconstruction of the plan of the building in the back of the courtyard of the western bastion

tarpą tarp dviejų bastione pastatytų kareivinių, tačiau žiūrint į archeologo J. Genio pateiktą šio pastato sienų fragmentų planą, panašu, kad penktųjų kareivinių planas buvo kaip kituose bastionuose, su tarpuvarte [16 il.]. Šiaurinių kareivinių pastato išorinis kontūras – $14,5 \times 11,5$ m, pastato išorinės sienos – $0,64\text{--}0,8$ m, vidinės, prie tarpuvartės, siekia $0,9$ m. Kareivinių pietiniame bastione [17 il.] plano rekonstrukcija iliustruoja ir kareivinių visų bastionų kakleliuose suplanavimą. Sienų storis čia – $0,87$ m.

Kareivinėse abipus pastatą į dvi dalis dalijančio koridoriaus buvo po dvi apie 25 m^2 ploto patalpas, į kurias buvo patenkama tik iš pastatą kertančio koridoriaus per $1,1\text{--}1,2$ m pločio duris⁵³. Langai galėjo būti tik sienose, atkreiptose į pilies didįjį ir bastionų kiemečius, – po vieną kiekvienam kambariui. Remiantis archeologinių kasinėjimų medžiaga 1993 m. nubraižytas preliminarus kareivinių pastato į didįjį kiemą atkreipto fasado vaizdas⁵⁴ [18 il.]. Duomenų apie suplanavimą, durų angų pločius daugiausia gauta kasinėjant pietines kareivines, kampinių rustų dydžiai geriausiai atskleidė vakarinėse kareivinėse.

Langų dydis 1993 m. pavaizduotas neturint T. Spinovskio 1664 m. sausio 20 d. laiško teksto su čia nurodytais arsenalo ir arklidžių langų, durų, vartų angų, aukštų aukščių ir kitų architektūrinių elementų matmenimis [žr. skirsnį apie arsenalą]. Šiandien 1993 m. brėžiniuose pavaizduotų kareivinių langų matmenis jau galima patikslinti – kareivinės priklauso mažesniųjų pilies statinių grupei, jų architektūrinė išraiška, architektūrinių elementų dydžiai ir formos turėjo būti kaip atitinkamų arsenalo architektūrinių elementų dydžiai: kambarių aukštis – $3,63\text{--}3,9$ m, langai – $1,66\text{--}1,78$ m aukščio, $1,06\text{--}1,13$ m pločio.

⁵³ Jonas Genys, Arūnas Baublys, *op. cit.*, p. 214.

⁵⁴ Evaldas Pūrys, Biržų pilis: pilies pastatai kieme archeologinių tyrimų duomenimis, 1993, in: VRVA, f. 5–5635.

17.
Pastato, stovėjusio pietiniame bastione,
plano rekonstrukcija, aut. Jonas Genys,
in: *Architektūros paminklai*, t. 11, 1988,
Vilnius: Mokslas, p. 48

Reconstruction of the plan of the building
that stood in the southern bastion

Kareivinių kambariai ir koridorius-tarpuvartė buvo perdengti medinėmis atviro medžio sijų ir lentų perdangomis. Grindys pietinėse kareivinėse grįstos plytomis, klotomis plokščiąja puse eilėmis. Pasitaiko asla ar lentų grindys. Koridoriuose-tuneliuose – plytos. Sienos visose patalpose tinkuotos, kambarius šildė koklinės krosnys. Aptikti $1,5 \times 1,5$ – $1,6 \times 1,6$ m krosnių padai, daug neglazūruotų ir žaliai glazūruotų koklių fragmentų. Virš perdangų buvo smėlio sluoksnis, skirtas šiluminei izoliacijai ar, greičiau, priešgaisrinei apsaugai. Kareivinių, kaip ir kitų statinių, stogai buvo dengti „olandiškomis“ čerpėmis⁵⁵.

Parakinės. Istorikų darbuose ir dokumentuose apie parakines kalbama labai nedaug – tik 1668 m. liepos 24 d. laiške nurodoma „tinkuoti rūmų rūsius ir statyti parakui laikyti sandėlius“⁵⁶.

Parakinių erdvė buvo dviejų patalpų. Priekyje buvo pusiau požeminė $3,82 \times 1,55$ m ploto priemenė su durimis sienoje, atkreiptoje į kiemelį, gilumoje – požeminė cilindrinio skliautu perdengta $6,65 \times 3,84$ m ploto patalpa.

XX a. 6 deš. šiauriniame bastione buvo surastas pirmas pilies parako rūsys. Išliko pagrindinės patalpos skliautas. Bene mažiausias parako rūsio fragmentas buvo likęs vakariniame bastione. Čia tebuvo galinė siena ir apie 2 m pagrindinės patalpos skliauto. Apie 1983 m. tiesiant inžinerines komunikacijas atsidengė parakinės pietiniame bastione liekanos – rasta didelė dalis pagrindinės patalpos skliauto ir visų parakinės sienų apačia [19 il.].

⁵⁵ Jonas Genys, Arūnas Baublys, *op. cit.*, p. 215.

⁵⁶ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 270.

18.

Pastato, stovėjusio pietiniame bastione, fasado
rekonstrukcija, 1993

Reconstruction of the façade of the building that stood
in the southern bastion

Autentiškos plytų grindys, ant kurių rastas nuvirtęs priekinės parakinės patalpėlės skliautuko fragmentas, padėjo išsiaiškinti, koku skliautu buvo perdengta priekinė parakinės patalpėlė. Priekinės patalpėlės sienos išsaugojo ir dar vieną kitur neišlikusią žinią – durų angokraščius su medinių staktų atspaudais bei šių elementų matmenimis, skerspjūviais ir pan. Palyginus trijų aprašytų parakinių matmenis, pasimatė, kad pietinės ir vakarinės parakinės buvo vienodo pločio ir ilgio, vienodas buvo pagrindinių rūšio patalpų bei jų skliautų lanko aukštis.

Arsenalas [20 il.]. B. Radvilai apie 1660 m. perėmus pilies statybas, arsenalas buvo vienas iš išlikusių, greičiausiai prieš karą, tarp 1637–1655 m., statytų pastatų. Šio pastato pamatų fragmentai, rasti 2008 m. ir 2010 m. kasinėjant arsenalo plotą, eksponuojami arsenalo ekspozicijų salėje. Jo būta apie 73 m ilgio, apie 7,5 m pločio su mediniu karkasu sienose pastato.

1659 m. atgavus pilį arsenalas buvo tik pusiau dengtas čerpėmis, paramstytas, kad nesugriūtų⁵⁷. Kitų metų vasarą imtasi jį gelbėti. Arsenalas būtų nuvirtęs, nes tarp mūrų stulpai buvo supuvę⁵⁸. Stulpai (fachverko konstrukcija (?)) pakeisti naujais, pastatas uždengtas nuo seno namo nuimtomis čerpėmis. Tai buvo ištįsęs, siauras (120 uolekčių ilgio, 12 uolekčių

57 Deimantas Karvelis, Biržų pilies komplekso istoriniai tyrimai, p. 92.

58 Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 261.

59 Uolektis yra 2 pėdos.

19.

Parakinės pietiniame bastione liekanų apmatavimai,
braižė Evaldas Purlys, apie 1983

Measurements of the remains of the powder house in
the southern bastion

20.

Biržų pilies arsenalas, Evaldo Purlio nuotrauka, 2013

Arsenal of the Biržai castle

Evaldas Purlys ———

Biržų pilies statinių architektūra ir jos raida

pločio) pastatas⁵⁹. Išlikusiuose pamatų mūruose medinių konstrukcijų žymių nerasta.

Naujojo arsenalo projektai. Projektuoti naują arsenalą imtasi tik 1663 metais. L. Kochanskis pasiūlė jį sutrumpinti iki 90 uolekčių ir, pristačius antrą aukštą, paversti tą aukštą maisto sandėliu⁶⁰. 1663 m. vasarą nugriauta dalis [senojo, – E. P.] arsenalo⁶¹. Iš arsenalo statybų laikotarpio laiškų galima suprasti, kad pirminį jo eskizą parengė pats B. Radvila. T. Spinovskis šiek tiek jį pakoregavęs nubraižė fasadą, o kiek vėliau paprašytas laiške nurodė ir visus pagrindinius matmenis. Radvilos prašymas atsiųsti matmenis reiškė, kad jis atsiųstam projektui pritarė, o epizodas su atskirai nuo brėžinio laiške nurodytais matmenimis iliustruoja neįprastą mums ir nežinia kiek paplitusį projektų rengimo ir informacijos brėžiniuose pateikimo variantą. Nubraižytas buvo tik vienas [pagrindinis, – E. P.] fasadas, o pateikiant duomenis apie planą apsiribota patalpų vidaus matmenų ir sienų storių nurodymu minėtame laiške. Pagrindinis dėmesys skirtas fasado architektūrinių elementų matmenims. Laiške nurodyta ir durų vieta bei jų matmenys.

Deja, matmenimis laiške užbaigtas projektas neilgai tegaliojo – B. Radvila nežinia kieno patartas ar geriau apsižiūrėjęs nurodė T. Spinovskiui pakoreguoti savo paties pasiūlytą, architekto užbaigtą projekto variantą. Duomenų apie pakoreguoto arsenalo vaizdą, išskyrus archeologinius ir kelias svarbias detales statybos meto laiškuose, nėra. Atskiri brėžiniai vėliau ruošti stogo konstrukcijai ir laiptams, tačiau stogas kažkodėl buvo suremtas gerokai nukrypstant nuo projekto. Nežinia, ar B. Radvila bus nurodęs permontuoti jau gerokai pasistūmėjusią stogo konstrukciją. Būta ir daugiau projektų, skirtų arsenalui, laiškų su tos ar kitos konstrukcijos aptarimais.

Iš nemažo arsenalo dokumentacijos pluošto liko T. Spinovskio laiškas su arsenalo ir jo architektūrinių elementų matmenimis bei keli Radvilos laišakai su nurodymais, kaip daryti tą ar kitą pastato elementą. Minėtus arsenalo architektūrinio sprendimo ieškojimus vaizdžiai iliustruoja T. Spinovskio 1664 m. sausio 20 d. laiško pradžia. Pastatų įkomponavimas kieme buvo aptartas prieš pradedant statybas, todėl šiame laiške apie arsenalo ir arklidžių komponavimą kieme nekalbama:

⁶⁰ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 266.

⁶¹ *Ibid.*

siunciu <...> kunigaikščiui <...> arklidžių ir būsimo Biržų arsenalo **brėžinį** [paryškinta, – E. P.], t. y. arklidžių planą (*gruntris*) ir abiejų minėtų pastatų **fasadą** [paryškinta, – E. P.], nubraižytą pagal kunigaikščio planą ir sumanymą, su visomis jam pastatyti reikalingomis aplinkybėmis. Ir nors kunigaikštis norėjo, kad aš ant kunigaikščio projekto (*abrysie*) tikrai nurodyčiau atstumus tarp langų ir kitas detales aprašyčiau tik žodžiais, tačiau, kadangi storis vidinių <...> durų ir langų paprastai labai varijuoja, taip pat ir <...> laiptų, todėl nusprendžiau nubraižyti visai naują brėžinį [...].

Dabartiniame savo projekte kunigaikščio nurodytus išmatavimus pakeičiau ne daug, tik viduje kambarius reikėjo šiek tiek sumažinti.⁶²

Iš dar vienos laiško atkarpos, kurioje nuorodomi vartų į arsenalo priemenę matmenys, galima suprasti, kad ir pačią idėją – pagrindinę įėjimą akcentuoti dvigubais vartais – galėjo pasiūlyti Radvila:

Vidurinius vartus arba portalą savo brėžinyje daviau 9 pėdų⁶³, arba 4,5 uolekčio, pločio; <...> o stulpas arba piliastras vidurinis, kuris tuos du vartus skiria, sudaro 4 pėdas arba 2 uolekčius pločio; taip pat, nuo vienos šoninės pertvaros iki kitos yra 24 pėdos, arba 12 uolekčių, **kaip ir kunigaikščio projekte** [paryškinta, – E. P.].

Tiek dėmesio laiško atkarpai su vartų matmenų aprašymu skiriame dar ir dėl to, kad turime galimybę palyginti natūroje išlikusių detalių matmenis su nurodytais laiške. Laiške aprašyti vartai ir priemenė kasinėjimų metu rasti natūroje – arsenalo pastato centrinėje dalyje. Labai arti aprašytų laiške ir natūroje išlikusių elementų matmenys – pagrindinis, raiškiausias T. Spinovskio 1664 m. sausio 20 d. laiške paminėtame projekte sumanytas abiejų namų kompozicinis akcentas – sudvejinti vartai arsenale buvo įgyvendintas tiksliai pagal laiške nurodytus matmenis. Įdedame kelias ištraukas su itin svarbiais, lėmusiais arsenalo atkūrimo projektą matmenimis:

⁶² T. Spinovskio 1664 01 20 laiškas, in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. TF-3, 1, 52, 53.

⁶³ LDK pėda – 0,325 m; 1704 m. švedų pėda – 29,69 cm; Reino pėda lygi 31,385 cm.

Pirmo ir viršutinio aukšto aukščiai yra tokie pat kaip kunigaikščio projekte, tai yra apatinio, aukštesniojo, aukštis 6 uolekčiai, arba 12 pėdų [apie 3,63–3,9 m]. O viršutinio 5 uolekčiai, arba 10 pėdų [apie 3,02–3,25 m].

Vartų arba portalų aukštis nuo žemės iki arkų viršaus turi sutapti su žemutinių langų viršumi, tai yra čia turi būti 9,5 pėdos, arba penki uolekčiai be ketvirčio [apie 2,85 m]; Piliastro arba vidurinio tarp vartų esančio mūro aukštis nuo žemės iki imposto viršaus, kur arkada prasideda, yra 5 pėdos, arba pustrečio uolekčio [apie 1,5 m].

Viso pastato visų langų, taip pat užpakalinių išorinių durų plotis 3,5 pėdos, arba du uolekčiai be ketvirčio. Aukštis [langų] pirmame aukšte 5,5 pėdos, arba trys uolektys be ketvirčio; antrame aukšte toks pat kaip plotis, tai yra 3,5 pėdos. O pastogės languose aukštis pusę pėdos mažesnis nei plotis, tai yra 3 pėdos, arba 1,5 uolekčio. Apatinių langų atstumas nuo žemės 4 pėdos arba 2 uolekčiai. O vidurinių nuo juostos (kuri žemutinį aukštą nuo viršutinio atskiria ir lygiai su viršutinio aukšto grindimis turi apibėgti visą pastatą) atstumas 3,5 pėdos; ir toks pat turi būti atstumas tų langų, kurie pastogėje, nuo vainikuojančio karnizo, kuris stogą atskiria.

Abiejų aukštų pirmųjų kraštinių langų atstumas nuo kampinių rustų (*cantonatow*) arba piliastrų į vidų tiek išilgai tiek skersai pastato yra 6 pėdos, arba 3 uolekčiai; o visų kitų langų (išskyrus vidurinius, kurie yra virš vartų (nes šie prie vidurinių vartų turi derėti) atstumas nuo vieno lango vidurio iki kito lango vidurio yra 12 pėdų, arba 6 uolekčiai.

Žinios iš arsenalo statybų. Dar kartą apie projekto papildymus ir korektūras. Po ilgai trukusių atidėliojimų ir pasiruošimų arsenalas kilo labai sparčiai. 1664 m. gegužės pradžioje imta ruošti vietą arsenalo pamatams⁶⁴, birželio mėnesį pamatai jau padėti, o liepos viduryje jo sienos jau buvo išmūrytos⁶⁵. 1664 m. liepos 18 d. L. Kochanskis jau prašė atsiųsti arsenalo langų projektus⁶⁶ (matyt, arch. T. Spinovskis taip pat buvo Karaliaučiuje). Iš Karaliaučiaus arsenalo statybą stebintis B. Radvila, įgavęs patirties po mūrininko improvizacijų statant pirmąsias kareivines, laiške, rašytame 1664 m. liepos 23 d., perspėja statybų vadovus:

Rašo man [B. Radvilai], kad arsenalo sienos išmūrytos; nenorėčiau, jei ceikhauzo matmenyse ir konstrukcijose būtų suklysta; šito niekad neatleisčiau: visame kame

⁶⁴ *Ibid.*, p. 267.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 268.

⁶⁶ *Ibid.*

21.

1664 m. statyto arsenalo mūrų liekanos. Kampinio židinio padas ir gaubto atramos fragmentas, Evaldo Purlio nuotrauka, 2008

Remains of the walls of the arsenal built in 1664

laikykis paskutinių matmenų, kuriuos atsiunčiau pono Spinovskio laiške, kur viskas išraiškingai aprašyta, kaip ką turi statyti <...> **Jeigu išvažiuosi, visus projektus, matmenis ir pono Spinovskio laiškus palik ponui Karlikui ar ponui Kochanskiui. Sudaryk visko, ką atiduosi, sąrašus** [paryškinta, – E. P.]. <...> Laiptai į viršų, kur dveji vartai bus, turi būti prie sienos, ne siauri ir ne per platūs. Langai stoge tegu būna kaip pono Spinovskio projekte [...].⁶⁷

Šis B. Radvilos laiškas S. Arcišeovskiui yra kol kas vienintelis žinomas dokumentas, iš kurio sužinota laiptų į viršų vieta. Laiptai buvo priemenėje, mediniai. Priemenės grindys iš lauko akmenų, patalpos centre liko pamatas stulpui, laikiusiam perdangos konstrukciją. Apie priemenės šoninėse sienose buvusius vartus sužinome iš 1674 m. inventoriaus, kuriame aprašius įėjimo vartus tęsiama: „Į patį Ceikhauzą dveji, vieni prieš kitus vartai.

⁶⁷ B. Radvilos 1664 07 23 laiškas Arcišeovskiui, in: AGAD, sygn. 772, p. 5; elektroninė dokumento kopija Biržų krašto muziejuje „Sėla“.

Natūroje šiose vietose nerasta pamatų. Vartų angos šoninėse priemenės sienose ar viena iš jų buvo maždaug tokio pat pločio kaip išorinėje sienoje“.

Žinia apie vieną iš projekto pakeitimų atėjo liepos mėnesį. Arsenalą statant naudotasi tiek senu, tiek nauju T. Spinovskio projektu. Todėl netiko Spinovskio stogas⁶⁸. Pilies komendantui Karlikui teko išdėstyti prieštaravimus projektuose, eilinį kartą atsiklausti B. Radvilos. Kartu komendanto laiške yra išdėstyta ir labai svarbi žinia apie stogo konstrukciją. Laišku apie ją sužinojus turbūt galėjo kiek kitaip pakrypti atkuriamo arsenalo projektavimas:

liepos 19 d. atėjo laiškas, o prie jo brėžinys, pagal kurį turėjo būti statomas stogas virš Ceikhauso. Atsiųstas brėžinys nesutampa su pono Spinovskio brėžiniu, nes ir karnizas kitoks, ir gegnės **keliais uolekčiais** [paryškinta, – E. P.] aukštesnės nei pono Spinovskio nurodytuose matmenyse. <...> dalis gegnių ir karnizo pastatyta dar prie pono Arciševskio, pagal seną projektą <...> Po tuo stogu yra du grendymai – vienas, apatinis, pusketvirto uolekčio aukščio, čia galima vaikščioti nesusielenkiant; antras, viršutinis dviejų uolekčių aukščio (*lqtow*) ir kitų smulkmenų saugojimui, čia jau susilenkus reikia vaikščioti. Iš viso nuo perdangos iki pačio stogo viršaus septynios uolektys. Dėl ko jis **gerai matomas iš už pylimo** [paryškinta, – E. P.] [...].⁶⁹

Antrasis grindų lygis turėjo būti įrengtas virš stogų konstrukcijoje naudojamo horizontalaus skersinio. Šiuo atveju racionaliausiai pastogės erdvė būtų išnaudojama įrengiant vadinamąjį barokinį, mansardinį stogą. Siekiant iki galo išsiaiškinti 1664–1665 m. pastatyto arsenalo architektūros elementų formas ir dydžius, reikia papildomų istorinių dokumentų studijų ir paieškų. Be to, nežinia, ar stogas su net keliais uolekčiais per aukštomis gegnėmis buvo žeminamas, nes rugpjūčio pabaigoje jau buvo dengiamas arsenalo stogas, tinkuojamos sienos⁷⁰. Keturi mūrininkai pastatą tinkavo iki 1665 m. gegužės pabaigos⁷¹.

Biržų muziejuje saugomi keli kasinėjimų metu surasti vainikuojančio karnizo profilių fragmentai. Arsenalo langų išsidėstymą rodo kasinėjimų metu prie išorinių sienų surastos stiklo duženų sankaupos. Surasta

⁶⁸ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 268.

⁶⁹ K. Karliko 1664 07 31 laiškas B. Radvilai, in: LMAVB RS, f. 31–948.

⁷⁰ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 268.

⁷¹ *Ibid.*

22.

Arsenalo ir arkliidžių komponavimas pilies kieme pagal Teofilio Spinovskio projektą, braižė Robertas Bardauskas, 2009

Composition of the arsenal and the stables in the castle's courtyard according to T. Spinowski's project

keliolika langų vidinių angokraščių įžambumo kampą iliustruojančių plytų, taip pat apie dešimt plytų su išima metalinėms išorinėms langinėms.

Apie arsenalo patalpų paskirtis ir jų interjerus. Provianthauzas būdavo neatskiriama viršutinė ceikhauzo pastato dalis. Viršutinis aukštas buvo ir naujajame B. Radvilos ir T. Spinovskio arsenale. Labai vaizdžiai arsenalo vidų iliustruoja 1665 m. vasario 14 d. B. Radvilos rašytos instrukcijos S. Arciševiskiui 13 punktas:

Taip pat reikia pažiūrėti, kaip užbaigtas arsenalas: ar langai pagal mano matmenis įrengti, ar pats ceikhauzas visas geromis storlentėmis išgrįstas, ne akmenimis, ar viršutinis užpylimas tiek izoliuotas, kad dulkės ant patrankų ir šautuvų nekristų, ir **ar ant grindų grendimas iš molio kuo geresniam grūdų laikymui** gerai padarytas. Tame pat ceikhauze tegu prie sienų, kaip ir kituose ceikhauzuose, bus laikomi šautuvai, ietys, šarvai [...].⁷²

Norėdamas sulaikyti pilyje dirbusį ir panorėjusį į Vilnių išvažiuoti tapytoją, drožėją ir skulptorių Joną Bohdaševskį⁷³, Karlikas pasiūlė Radvilai leisti jam išpuošti arsenalo lubas, kaip buvo ir senajame arsenale⁷⁴. Radvilos nurodymu visas arsenalas buvo nudažytas baltai, išskyrus vidinius

⁷² B. Radvilos 1665 02 14 instrukcija Arciševiskiui, in: AGAD, Sygn. 774, p. 8, 9; elektroninė dokumento kopija Biržų krašto muziejuje „Sėla“.

⁷³ Plačiau apie Joną Bohdaševskį žr.: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. I: XVI–XVIII a., sud. Aistė Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 75–76.

⁷⁴ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 269.

23.

Redutas prieš tiltą per fosą ir vartų bokštai. Nedidelė fosa ir tiltas per ją buvo ir prieš redutą. 1704 m. graviūros fragmente matome pakeliamąją tilto dalimi pradedamą dengti reduto vartų pastato angą. Pastatas buvo mūrinis, tiltas medinis, ant medinių stulpų, apie 15 m ilgio. Apie 1963–1965 m. reduto tilto ir vartų plote kasinėjo Karolis Mekas

Redoubt in front of the bridge over the moat and the gate towers

skliautus, kurie buvo juodi. Ant vienu arsenalo durų buvo nutapytas patrankininkas, uždegantis patrankos dagtį, ant kitų – patrankininkas, šaunantis iš mortyros⁷⁵. Medinės arsenalo grindys, kaip reikalavo B. Radvila, buvo padarytos. Kasinėjimų metu atidengti atkurtame pastate eksponuojami per 1704 m. gaisrą sudegusių medinių grindų ir gulekšnių likučiai ar pėdsakai, viename kambaryje rastos turimuose šaltiniuose nepaminėto židinio liekanos [21 il.].

Arklidės. Jų vietą pilies kieme ir architektūrą įtaigiausia nusakyti B. Radvilos ir T. Spinovskio žodžiais: „Priešais ceikhauzą turi būti tokio pat ilgio kaip ceikhauzas arklidės“⁷⁶ [22 il.], „arklidžių vieta numatyta **projekte**“⁷⁷ [paryškinta, – E. P.], kadangi vartai nėra kurtynos centre, iš miesto ateinant jie yra šiek tiek dešinėje. Arklides reikia statyti šiek tiek arčiau pylimo nei ceikhauzas. Jei to negalima, reikia stebėti, kad nebūtų deformuotas kiemo kvadratas“⁷⁸. Radvila galvojo toje vietoje, kur stovėjo virtuvė, pastatyti arklides (tokias kaip ceikhauzas), o virtuvę pastatyti senųjų arklidžių vietoje⁷⁹. Žemiau įdedama skirtumas tarp arsenalo ir arklidžių architektūros nusakanti ištrauka iš ne kartą minėto T. Spinovskio laiško:

⁷⁵ Deimantas Karvelis, Biržų pilies komplekso istoriniai tyrimai, p. 94.

⁷⁶ 1664 07 23 B. Radvilos laiškas Arciševskiui, in: AGAD, Sign. 772, p. 5, 9. Deimanto Karvelio atvežtoje elektroninėje dokumento kopijoje Biržų krašto muziejuje „Sėla“.

⁷⁷ Greičiausia turimas galvoje T. Spinovskio parengtas pilies naujos struktūros planas.

⁷⁸ 1665 02 14 B. Radvilos instrukcija Arciševskiui, in: AGAD, Sign. 774, p. 8, 9. Deimanto Karvelio atvežtoje elektroninėje dokumento kopijoje Biržų krašto muziejuje „Sėla“.

⁷⁹ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 270.

arklidžių langai tiek priekyje, nuo kiemo, tiek ir galiniai, nuo pylimo, virš ėdžių turi būti užmūryti nuo apačios į viršų per 5 pėdas, taip, kad tik įgilinimu (išoriniu aprėminimu) derėtų su kitais langais, o [neužmūrytas] likutis, t. y. pusantros pėdos angos turi būti paliktos dėl apšvietimo virš ėdžių, taip, kaip parodyta fasado brėžinyje. To nereikia [daryti] arsenale, nes ten visi langai reikalingi apšvietimui <...>. Arkklidžių kambariuose ir priemenėse vidinių durų [plotis] turi būti pilnos 3 pėdos, tai yra pusantro uolekčio; o aukštis – 6 pėdos, arba 3 uolekčiai, tai yra dvigubai daugiau nei plotis. O užpakalinės išorinės durys, kuriomis į pastatą įeinama, aukštis turi būti 7 pėdos, arba pusketvirtu uolekčio; ir virš jų langelis⁸⁰.

Vartų pastatas. Graviūroje, vaizduojančioje Biržų pilies puolimą 1704 m. rugpjūčio 16 d., pilies rytiniame šone prieš redutą pavaizduotas pastatas su dviem bokštais [23 il.]. Didesniojo (pietinio) bokšto rytinėje sienoje tilto gale pavaizduota vartų anga, viršuje, antrame aukšte – trys langai ar šaudymo angos. Bokštų stogai keturšlaičiai su kupoliukais. Pagrindinis vartų tūris buvo suformuotas dar Kristupo I, pertvarkytas Kristupo II Radvilos, remontuotas Jonušo Radvilos. 1662 m. parengtas Boguslavo Radvilos pilies vartų rekonstrukcijos projektas⁸¹. Sumanyta praplėsti senąjį vartų pastatą, kad jame būtų galima gyventi, kol bus užbaigti rūmai⁸². Darbai užtruko net iki 1663 m. galo. Prireikė nukasti pylimą būsimų paviljonų plotuose, išvežti nemažai smėlio, teko laužti po pylimu buvusius rūsius⁸³.

Pagrindinį vartų tūrį sudaro $19,6 \times 16$ keturkampis, kurio vidury 1,7 ir 1,3 m storio sienomis buvo atitverta tarpuvartė. Tarpuvartės ilgis – 16 m, plotis – apie 4,5 metro. Abipus jos esančios patalpos 1,8 m storio siena padalytos į dvi dalis. Vienų patalpų plotas $4,0 \times 7,5$ m, kitų – $4,0 \times 3,0$ metrų. Didžioji patalpas skaidančios sienos dalis yra senųjų Kristupo I Radvilos vartų vakarinė siena. Pastačius priestatus centrinis tūris pasipildė šoniniais dviejų aukštų, $8,0 \times 8,0$ m paviljonais. Kiemo pusėje įrengti prašmatnūs atviri ar pusiau atviri laiptai į antrą aukštą. Pirmame vartų aukšte buvo šešios patalpos, antrajame – dešimt. Dalis patalpų (greičiausia pirmame aukšte) priestatuose buvo skliautuotos, o sienų mūrai sutvirtinti metalu⁸⁴.

80 T. Spinovskio 1664 01 20 laiškas, in: LMAVB RS, f. TF-3, 1, 52, 53.

81 Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 264.

82 *Ibid.*, p. 264.

83 *Ibid.*, p. 265.

84 *Ibid.*

Priestatų karnizai formuoti iš profiliuotų plytų⁸⁵. Po priestatais įrengti tinkuoti rūšiai⁸⁶. Jie neatkasti, kažkur turėtų būti įėjimai į juos⁸⁷.

Natūroje tyrinėti mūrai sudaro kontūrus, kurių struktūra [žr. 11 il.] daugmaž sutampa su 1704 m. plane pavaizduotais vartų kontūrais. Šiame plane pavaizduotos pastatų stogų schemos ir graviūra rodo ant pagrindinio vartų tūrio ir paviljonų buvusius keturšlaičius, panašius kaip virš rūmų rizalitų, stogus. Panašūs, matyt, buvo ir kupoliukai ant stogų viršūnių.

Apie vartų patalpų dekorą. Iš S. Arciševskio, kuris tuo metu dirbo pilyje, laiškų matyti, kad rengiant priestatus (paviljonus) buvo derintasi prie anksčiau įrengtų interjerų ir jų dekorų. Pavyzdžiui, 1662 m. liepos 21 d. Arciševskis prašė nurodyti, kokias priestatuose daryti lubas – paprastos būtų nepanašios į kitų senų kambarių lubas, todėl jas reikėtų pavesti išpuošti skulptoriui arba pakabinti paveikslus, kaip kituose kambariuose⁸⁸, o 1662 m. rugpjūčio 21 d. S. Arciševskis rašė B. Radvilai, kad langus priestatams skulptorius daras tokius, kaip senieji, staktas gi, kurios senuose kambariuose yra akmeninės, teksią daryti į jas panašias ažuolines⁸⁹. Iš kai kurių dokumentų galima suprasti, kad langai buvo įmūrijami statant paviljonų sienas, o ne įstatomi į angas pastačius sienas⁹⁰. Skulptorius J. Bohdaševskis 1662 m. išpjaustė (?) vartų priestatų langų rėmus, 1663 m. dekoravo tų vartų fasadą dažytais ir skulptūriniais ornamentais bei Radvilų herbais, o 1664 m. išraižė įrašus marmuro lentoje po pilies įkūrėjo Kristupo I Radvilos Perkūno biustu, pastatytu virš vartų [angos, – *E. P.*]⁹¹. Vartų pastatas buvo vienas labiausiai užbaigtų, puošniausiai įrengtų Biržų pilies pastatų. 1674 m. inventoriuje aprašomas stambus mūrinis dviejų aukštų pastatas su rūšiais. Langų, durų rėmai buvo iš medžio, dailiai išpjaustyti, apkalai dažyti, pastatas buvęs turtingai įrengtas, į antrą aukštą vedę laiptai buvę akmeniniai (atrodo, iš smiltainio).

Vartų pastato puošnumą, fasadų puošybos turtingumą rodo archeologo K. Meko patiltėje ir rūsyje prieš vartus rastos dekorų iš smiltainio nuolaužos. Tai, ardant vartų pastatą, nusimetę, nereikalingi akmenys

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ *Ibid.*, p. 266.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*, p. 265.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ *Ibid.*, p. 266.

⁹¹ *Ibid.*, p. 269.

24.

Apvado ar frizinės juostos detalė, Mečislovo
Sakalausko nuotrauka, apie 1983

Detail of a surround or frieze

gabalai. Galima tik įsivaizduoti, kiek jų išvežta į Astravą, užsienius ar ano meto statybas. Rūsyje tarp griuvenų rastos frizų [24 il.], karnizų, įvairių neišaiškintos paskirties architektūrinių dekorų detalių fragmentų, kolonos nuolauža. Labiausiai akcentuoti, matyt, buvo portalas, kartušai su Radvilų herbais, kiti idėjinį dekorą stilių išreiškiantys elementai. Kažkur, matyt, virš portalo buvo plokštė iš raudono akmens su lotynišku tekstu, kurios fragmentas surastas prie vartų. Daug rasta ir skulptūrinio dekorą iš smiltainio nuolaužų. Gražioji moters galvutė, kario portretas [25 il.], amūriuko kūnelio fragmentas, klostuotais drabužiais aprengtų figūrų fragmentai ir kitos detalės liudija itin aukštą vartų puošusio skulptūrinio dekorą meninį lygį. Neatsilikio, matyt, ir interjerų puošyba.

Rūmai. Naujos struktūros pilies projektas ir jo pobūdis. Pradėjęs naujųjų pilies rūmų statybas J. Radvila jų užbaigti nespėjo, pradėta darba po 1655–1660 m. įvykių tęsė B. Radvilos statybininkai. Perėmus Biržus, pilį ir čia prieš keletą metų sustojusias statybas, imtasi daug ką peržiūrėti, koreguoti, projektuoti iš naujo. Iškart po naujųjų metų, 1662 m. sausio 2 d., T. Spinovskis rašė, kad „tikrus naujos struktūros“ statymo darbus būtų

galima pradėti vasarą. Turėta galvoje naująją pilies struktūrą – jei laiške būtų rašoma apie rūmų perplanavimą, vargu ar netrukus, kovo pabaigoje, būtų užsakomi J. Ulricho suprojektuoti sienų tvirtinimo gaminiai ar rūpinamasi magistro rengtais rūmų brėžiniais. Kardinaliau keisti rūmų architektūrą imta gerokai vėliau.

Rūmų statybos darbai vyko trūkstant medžiagų, darbo jėgos su pertraukomis dėl kitų, galbūt anuo metu svarbesnių, reikalingesnių, lengviau įveikiamų pilies pastatų statybų. Rūmų statybą vis teko atidėlioti, o pradėti reikėjo nuo kelerius metus be priežiūros stovėjusių mūrų tvarkymo. Pilies atstatymą B. Radvila apsisprendė pradėti ne nuo rūmų, o nuo kareivinių⁹². Rūmų statybos darbai įsisiūbavo tik po kelerių metų. 1660–1662 m. apsiribota uždengti iškilusias sienas nuo lietaus, suruošti statybines medžiagas. 1662 m. vasarą Vilniaus mūrininkai taisė išorines rūmų sienas ir mūrijo vidaus keldami jas iki vienodo su išorinėmis aukščio⁹³, kol iš Kėdainių bus atvežti kareivinių brėžiniai. 1663 m., nors Radvila ne kartą buvo prašęs⁹⁴, siuntęs T. Spinovskio projektą, kur parodyta, kaip tai reikia padaryti nė trupučio nuo projekto nenukrypstant⁹⁵, rūmų skersinių sienų nespėta pradėti, buvo išmūryti tik jų pamatai⁹⁶. Rūmuose 1663 m. vyko daugiau parengiamosio pobūdžio darbai, bet buvo daromi ažuoliniai rėmai (staktos?) rūmų langams⁹⁷. Statybos nepaspartėjo ir 1664 m.⁹⁸. Buvo vežama geležis, mediena, ruošiami ankeriai, atvežta daugiau nei 30 uolekčių (apie 18 m) ilgio balkių⁹⁹.

Kiek spėjo sumūryti Jonušas Radvila? Dokumentuose nepasakyta, iki kokio aukščio spėjo pakelti pradėtus statyti rūmus J. Radvila, bet juose jau buvo dalis langų, o langų angose – grotos. Išmūryta net dalis rūsių skliautų, juose jau buvo suformuotos durų angos, kurios buvo raitelių paplatintos, ir tik kai kurie langai be grotų, nes grotos išluptos¹⁰⁰. Nežinia, kaip anais laikais neuždengus pastato stogo, jie buvo apsaugomi nuo permirkimo (prieš karą išmūryti rūsių skliautai turėjo atlaikyti ir kelis negandų metus). D. Kosciūška rūmus vadina pradėtais statyti rūmais, o ne pradėtomis

92 *Ibid.*, p. 264.

93 *Ibid.*

94 *Ibid.*, p. 267.

95 *Ibid.*, p. 266.

96 *Ibid.*, p. 267.

97 *Ibid.*

98 *Ibid.*, p. 268.

99 *Ibid.*, p. 267.

100 *Ibid.*, p. 262.

25.

Kario portretas, iki restauracijos

Portrait of a soldier. View before restoration

mūryti sienomis ar pan. Matyt, iškilę mūrai jau sudarė gerokai pakilusių rūmų išpūdį. Aiškiausiai J. Radvilos mūrytų sienų aukštį nurodo B. Radvilos prašymas 1663 m. liepos 21 d. laiške – išgriovus sienoje mūrą patikrinti, ar virš rūmų **viršutinių** [paryškinta, – *E. P.*] langų yra įmūryti ankeriai. Metalų juostos buvo išdėstytos kiekviename aukšte per visą sienų ilgį virš sąramų, maždaug sienos viduryje. Gana storos, ankeriais sutvirtintos sienos turėjo atlaikyti netolygias sienų apkrovas, galimus judesius pamatuose, artilerijos šūvių ir pan. Trūkstant metalo juostų ar geležies joms nukalti, sustodavo rūmų sienų mūrijimas ir kone visa statyba. B. Radvilai perėmus rūmus, iš pradžių naudotasi prieš karą ruoštais magistro J. Ulricho ankerių sąrašais su juose nurodytais matmenimis.

Sugretinę kelias žinutes statytojų laiškuose, sužinome, kad J. Radvilos rūmų sienos iki 1655 m. buvo pakeltos labai nevienodai. 1665 m. liepos 4 d., praėjus daugiau nei trejiems metams nuo „naujos struktūros“ pilies projekto parengimo, pasidžiaugęs judančiais į priekį darbais K. Karlikas nurodo iki pusės langų išmūrytus visus rūmų mūrus ir galerijų stulpus (ar tik nebus tada visame pastato perimetre priartėta prie J. Radvilos aukščiausiai iškeltų mūrų lygio). Nevienodai, tačiau aukščiausiai buvo iškilusios išorinės rūmų sienos. Tik kažkurių, greičiausiai dešiniajame rizalite, skersinių sienų pamatus spėta išmūryti iki 1663 m. rugsėjo 26 dienos. Kai kurios vidaus sienos buvo nė nepradėtos, nors dalis jų jau buvo pakilusi kone iki

26.

Kairiojo rizalito P/V siena. Antro aukšto sienoje matosi viena iš mūrįjant išorines sienas suformuotų jungčių skersinėms sienoms prijungti. Skersinė siena buvo pakelta tik iki pirmo aukšto viršaus, Mečislovo Sakalausko nuotrauka, 1981

South-western wall of the left avant-corps

27.

Siena tarp kairiojo rizalito ir laiptinės. Nuotraukoje užfiksuota dviejų statybos laikotarpių mūrų riba ir storesnės nei apačioje rizalito trečio aukšto sienos, Evaldo Purlio nuotrauka, 1974

Wall between the left avant-corps and the stairway. The photo shows the boundary between two construction periods and the walls of the second floor of the avant-corps being thicker than at the bottom

išorinių sienų lygio. Net 1667 m. balandžio pabaigoje meistrai su padėjėjais dar mūrijo rūsius.

Viena iš statybų sekos savybių, kurias galima įžvelgti ir statytojų laiškuose, ir natūroje, – vidinės kapitalinės sienos mūrytos ne kartu su išorinėmis. Iš pradžių formuoti išoriniai rūmų ar jų dalių (rizalitų, centrinės rūmų dalies) kontūrai. Vidinėms sienoms numatytose išorinių sienų vietose suformuotos vadinamosios mūro jungtys. Prie šių jungčių vėliau jungėsi tiek Jonušo, tiek Boguslavo Radvilų mūrininkai. Atsisakius kai kurių planuotų sienų, jungtys užlygintos skiediniu [26 il.].

Natūroje kelios mūrų sandūros rodo dviejų statybos etapų ribą virš antro aukšto langų sąramų. Vienoje iš kairiojo rizalito sienų apie 15 plytų eilių žemiau buvusio perdangos sijų lygio matoma aiški horizontali dviejų sienos mūrijimo etapų riba. Abipus ribos aiškiai matomas mūrininkų braižo skirtumas [27 il.]. Mūrų riba pasiekia patalpos kampą, pereina į kairiąją sieną, kur už 1,0–1,5 m keliomis eilėmis pakyla, nueina rūmų kampo link. Net nuotraukoje aiškiai matyti, kaip ši riba dešinėje sienoje, priartėjusi prie išlikusio mūro ribos, staigiai leidžiasi žemyn. Galima spėti, kad čia yra riba, nuo kurios ėmė kilti B. Radvilos mūrai pietiniame kairiajame rūmų gale. Atkreiptinas dėmesys, kad mūrus abipus ribos skiria nemažas laiko tarpas. Riba nurodytose sienose išliko gerai matoma tik dėl to, kad jų ribojama salė iki pat 1978–1986 m. restauracijos taip ir liko nenutinkuota. Kairiojo rizalito kontūrą formuojančios sienos čia tikrai buvo iškilusios virš antro aukšto langų. Kitose pastato dalyse tokių aiškių ribų nėra, didelę dalį šių sienų paviršių dengė autentiškas rūmų statybos meto tinkas.

Žemutinės fasadų dalies architektūra – įgyvendinta J. Ulricho rūmų projekto dalis. Iki 1655 m. buvo jau suformuotas pagrindinių sienų tinklas, kuris, nežiūrint nemažų vėlesnių architektūros pakeitimų, išliko nedaug pakitęs. Įkomponuotos laiptinės. Nors ne visos išorinės sienos buvo išmūrytos iki antro aukšto viršaus, tačiau iki 1655 m. jau buvo beveik suformuota fasadų dviejų aukštų architektūra. Buvo suformuota didelė dalis langų angų, išmūrytos ar pradėtos mūryti horizontalios fasadus skaidančios juostos, kampiniai rustai, pradėti formuoti langų apvadai ir pan. Nežinia, kiek, bet jau buvo pradėta arkadų galerija pagrindiniame fasade, jau buvo pamatas po ja.

Keisti rūmų architektūrą sumanyta netrukus po pilies atsiėmimo, tačiau J. Radvilos rūmų fasadų architektūros ir suplanavimo struktūros įgyvendinimas jau buvo gerokai įsibėgėjęs, ne taip lengvai pakeičiamas. Atrodo, jau vos susipažinęs su J. Ulricho projektu, T. Spinovskis užsimojo pakeisti rūmų pastato viršutinės dalies architektūrą. Norint tą padaryti, būtų reikėję nemažai išgriauti, perstatyti, tačiau išlikusiuose mūruose aiškių griovimų, didelių perstatymų požymių neužfiksuota. Nė viename dokumente nekalbama apie rūmų perplanavimą ar padarytų vidaus struktūrų ardymus. Niekas nesakoma ir apie sienų, išskyrus lietaus ir šalčio paveiktų mūrų, ardymus. Galima buvo koreguoti tik nepastatytų vidaus sienų išdėstymą ar aukštį, fasadų viršutinės dalies architektūrą. Akivaizdžius pirmuosius, atrodo, neesminius projekto pakeitimus pamatysime laiptinių architektūroje.

Laiptinių perprojektavimas. T. Spinovskis 1661 m. spalio pradžioje, atvykęs į Biržus, „numatė rūmų laiptines ir apmetė būsimų fasadų struktūrą“¹⁰¹. Laiptinių mūro tyrimai rodo, kad ne vietos laiptinėms numatymas, o jau pradėtų formuoti laiptinių patobulinimas, pertvarkymas buvo vienas svarbiausių naujosios rūmų architektūros struktūros elementų.

Pažiūrėkime į kitą užfiksuotos sienos [žr. 27 il.] pusę, į abi kairiosios laiptinės sienas – toje pat sienoje, tik kitoje jos pusėje po žemutine laiptų aikšte matome nedidelę pusapvalę nišutę, o virš jos gražiu apvadu apjuosimą, taip pat pusapvalę nišą su užmūrytos ankstesnės nišos angokraščiais apačioje. Žemutinė ir ankstesnioji niša formuojant viršutinę užmūryta, nuardyta šios sàrama [28 il.]. Dar ryškiau šie pakeitimai matomi vienoje iš dešinėsios laiptinės sienų [29 il.]. Čia išlikusi ir pirminės nišos sàramos pradžia. Akivaizdžiai matome du statybos etapus – viršutinę didžiąją nišą suformuota B. Radvilos statybų laikotarpiu, ankstesnioji skirtina J. Radvilos statyboms.

Abiejų laiptinių šonines sienas ir jose buvusias pirmines nišas formuoja to paties tipo mūras kaip ir išorinėje sienoje – laiptinių sienos ir iki projekto korektūros buvo tose pat vietose, laiptinės tokio pat pločio. Visos trys abiejų laiptinių kontūrus formuojančios sienos pradėtos mūryti iki B. Radvilos statybų. Ankstesniųjų nišų formos, jų įkomponavimas rodo, kad dabartinių laiptinių vietose ir pagal pirminį sumanymą turėjo būti laiptinės, o tai reiškia, kad vieta laiptinėms parinkta, rūmų struktūra sukurta

29.

Niša dešinėsios laiptinės pietrytinėje sienoje. Po apvadais puošta niša yra likę abu ankstesnės nišos šoniniai angokraščiai, dalis sąramos, Evaldo Purlio nuotrauka, 1974

Niche in the south-eastern wall of the right stairway

J. Radvilos statybų laikotarpiu pagal magistro J. Ulricho projektą. T. Spinovskis pakeitė laiptų maršų ir abiejų laiptinių centrinių sienų kompoziciją bei architektūrą. Šie pakeitimai galėjo būti ta 1662 m. T. Spinovskio „naujoji struktūra“ rūmuose. Vienas gana aiškus pirminio sumanymo korektūros laiptinėse ženklas prieš 1978–1987 m. restauraciją matėsi dešiniojoje laiptinėje [30 il.], čia mūrijant naujas laiptinės konstrukcijas teko užmūryti anksčiau mūrytoje sienoje suformuotą durų angą.

Apie kokį J. Ulricho suprojektuotą rūmų architektūros elementą sako vienslaitis stogas? Ne kartą minėtame 1664 m. sausio 20 d. laiške B. Radvilai T. Spinovskis sukritikavo rūmų vienslaičio stogo autorių, kuris mirusiam kunigaikščiui [Jonušui, – E. P.] tą stogą nupiešė. Įrodinėjo, kad vienslaitis stogas tokiame plačiame pastate būtų per žemas ir per plokščias. Siūlė supaprastinti ir seno projekto rūmų karnizą – naujam karnizui mažiau reikės geležies, paprastesnis meistras¹⁰². Gali būti, kad pirmuosius naujos

102 Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 267.

stogo formos eskizus T. Spinovskis parengė dar 1661 m. spalio pradžioje, kai atvykęs į Biržus *apmetė būsimų fasadų struktūrą*.

Kritikuodamas vienslaitį stogą T. Spinovskis siūlė pakeisti ne tik magistro J. Ulricho suprojektuoto vienslaičio stogo formą, bet ir neišvengiamai su stogo forma susijusį rūmų viršutinio aukšto architektūrinį sprendimą. Kaipgi jis atrodė? Nesant J. Ulricho projektuotų rūmų architektūros aprašymų, nelikus jo darytų brėžinių, neliko ir žinių apie J. Radvilos pradėtų statyti rūmų viršutinės dalies architektūrą. Tačiau galima spėti, kad viršutinė dalis galėjo turėti tam laikui būdingą puošnų ataką. J. Ulrichas projektuodamas vienslaitį atviroje edvėje stovinčių rūmų stogą be atiko negalėjo apsieiti. Visų pirma jis turėjo dengti kitoje rūmų pusėje iškilusią vienslaičio stogo konstrukciją. Taip pat kažkaip reikėjo uždengti vienslaičio stogo konstrukciją ir iš šonų. Bandant įsivaizduoti, kaip tai galėjo būti padaryta, reikia pasitelkti rūmų planą, tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad rūmų tūris susideda iš trijų dalių ir toks jis sumanytas dar projektuojant pirminį rūmų architektūros variantą. Jau tada buvo numatyta galerija pagrindiniame fasade. Žinia apie vienslaitį stogą veda į žymiai sudėtingesnę, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio, J. Ulricho siūlytą rūmų viršaus architektūrinį sprendimą.

Dėl rūmų tūrio suskaidymo vientisas vienslaitis stogas negalėjo dengti viso pastato. Jis galėjo būti tik virš rūmų centrinės dalies su atiko sienute kitoje vienslaičio stogo pusėje, atkarpoje tarp rizalitų. Žiūrint į rūmų tūrių išdėstymą plane, matosi, kad rizalitus, nors jie buvo tokio pat aukščio kaip centrinė rūmų dalis, turėjo uždengti atskiri stogai, tačiau vienslaičių stogų virš rizalitų tiesiog neįmanoma įkomponuoti. Suprojektavus atiko sienutę rūmų centre, be atiko sienučių negalima suprojektuoti ir stogų virš rizalitų – vienslaičio stogo konstrukciją dengianti atiko atkarpa negalėjo nutrūkti prie rizalitų. Bet kuriuo atveju tarp vienslaičio stogo tūrio ir rizalitų turėjo būti atitvara su virš vienslaičio stogo matoma dalimi. O tai dar viena atiko sienutė. Kiek čia lieka, kad įsitikintume, jog atikas nuo centrinės rūmų dalies turėjo pereiti ir ant visų kitų abiejų rizalitų sienų – tai renesansiniams atikams būdingas sprendimas, kai jie pastatomi ant visų keturių iš visų pusių apžvelgiamo kontūro sienų. Iš visų pusių atikų apjuosti dideli rizalitų stogai galėjo būti tik daugiašlaičiai.

30.

Buv. durų anga pusrūsyje, dešinės laiptinės pietrytinėje sienoje. Užmūryta formuojant Teofilio Spinovskio projektuotos laiptinės skliautą, Evaldo Purlio nuotrauka, 1974

Former door opening in the basement, the south-eastern wall of the right stairway. It was bricked up while building the vault of the stairway designed by T. Spinowski

Atsizvelgdami į išdėstytus samprotavimus galime bandyti rekonstruoti J. Ulricho projektuotą rūmų viršaus vaizdą. Pastato centre, tik nežinia, kurioje pastato pusėje, tarp rizalitų atikų turėjo matytis stogas. Galimi abu šio stogo krypties variantai. Įkomponavus atiką virš užpakalinio rūmų fasado, vienslaitis stogas dengtų ir arkadą, o stogas ant tokio plataus pastato būtų labai ilgas ir aukštas. Įkomponavus atiką priekyje, jis turėjo kilti ne virš priekinės sienos su arkomis, o virš sienos arkadų gilumoje. Arkadą šiuo atveju būtų dengęs atskiras stogas.

Dėl didelio rūmų pločio vienslaitis stogas virš rūmų centrinės dalies abiem atvejais vis tiek turėjo iškilti gana aukštai – J. Ulrichas tai matydamas tikriausiai stengėsi kuo labiau jį pažeminti. Ir susilaukė kritikos. Kritikos smaigalyje, matyt, buvo ne tik vienslaitės stogo dalies konstrukcija, bet ir patys iš mados jau išeinantys atikai. Kaip turėjo atrodyti atikų architektūra ir kaip atikų supami stogai buvo sukonstruoti, palikime ateičiai, kai rasime daugiau žinių.

Pirmieji atikai Abiejų Tautų Respublikoje pasirodė Krokuvoje gelumbės pirklių pastate (Sukiennicy) 1557 m. ir virš Poznanės rotušės 1561-aisiais. Abu šie pastatai stovi atvirose, iš visų pusių juos supančiose erdvėse. Atikai apjuosė visą šių pastatų perimetrą. XVI a. viduryje ateinantys į madą atikai ėmė puošti renesansinių pilių tūrius, vainikavo rotušes ir gyvenamus namus, bažnyčių ir miestų vartų bokštus. O už iš Italijos atėjusių atikų buvo įrengti svetimi mūsų kraštų klimatui stogai, nukreiptais į pastatų vidurį šlaitais. Siekiant nors kiek itališką stogą pritaikyti prie šiaurės klimato, didesnio ploto pastatuose stogas imtas dalyti į kelias į pastato vidų nukreiptų stogų sekcijas, šlaitams sekcijose stengtasi suteikti kuo didesnę nuolydį, imtasi kitų techninių apsaugos nuo vandens ir sniego priemonių. Vanduo tokių stogų šlaitų apačioje įrengtais loviais per angas atike buvo išleidžiamas lauk. Už renesansinių atikų slypinčių stogų bangas šiandien galime suskaičiuoti pagal fasaduose nuleistus lietvamzdžius. Anksčiau, kol lietvamzdžių nebuvo, vanduo, ištekęs iš lovio, krisdavo žemyn. Kad atitrauktų vandenį kiek toliau nuo fasadų plokštumos, buvo skirti prie lovio galo pritvirtinti stamboko skerspjuvio vamzdžiai su dekoratyvinėmis įvairių gyvūnų, dažniausiai drakonų galvomis ant vamzdžių galo. Atikai ne tik slėpė pastatų stogų konstrukcijas, ne tik puošnėmis savo formomis vainikavo pastatus, bet padėjo jiems saugotis nuo gaisrų. Gynybiniame statinyje atikas, matyt, turėjo apsaugoti ir medinės stogo konstrukcijas nuo šuvių, Lietuvoje turime tik vieną autentišką tebefunkcionuojantį į pastato vidurį nuleistais šlaitais stogą – už Vilniaus Aušros vartų atiko [31 il.].

Atikai suvaidino svarbų vaidmenį XVI–XVII a. Respublikos miestų architektūrinėje išraiškoje. Tačiau jo triumfo žygis nepalietė stogų su į vidų nukreiptais šlaitais – sniegas čia gulėjo ilgai, latakai užsikimšdavo, puvo medinės konstrukcijos, vanduo užliedavo patalpas. XVII a. pirmoje pusėje stogai su į vidų nukreiptais šlaitais (Lenkijoje) išvis išnyko¹⁰³. B. Radvilos statybos peržengė į antrą XVII a. pusę. Pasikeitę skoniai, mados, naujo architekto pasiūlymai skatino ieškoti naujo rūmus vainikuojančių tūrių silueto.

Rūmų statybų ir projekto korektūrų išibėgėjimas. Lemtingi rūmų architektūros bei jų tūrių pakeitimai padaryti 1664 m., kai buvo atsisakyta J. Ulricho projektuoto rūmų viršutinės dalies ir stogo sprendimų,

¹⁰³ Przemysław Trzeciak, *1000 tajemnic architektury*, Warszawa: Nasza księgarnia, 1988, p. 165.

taip pat 1665 m., kai buvo apsispręsta trečią rūmų aukštą statyti tik ant rizalitų. Vėliau, 1666 m., stogo aukščio, karnizo profilio koregavimas tebuvo 1664, 1665 m. pakeitimų detalizacija, korektūra.

1665 m. pavasarį vadovauti statyboms į Biržus nusiųstas S. Arciševskis „patarė vasarą [baigti, – E. P.] išmūryti rūmų rizalitų sienas“¹⁰⁴. Dėl rūmų statybos susitarta su magistru Georgijumi Ertliu. Netrukus atvykęs pastarasis pasiūlė vietoj balkių perdengimų mūryti skliautus¹⁰⁵. Matyt, turėta galvoje pirmo aukšto skliautus – visos pirmo aukšto patalpos skliautuotos. Dalis rūsių skliautų išmūryta dar J. Radvilos.

1665 m. gegužės mėnesį rūmus mūrįjo 5 mūrininkai¹⁰⁶, liepos pradžioje visi rūmai iki pusės langų išmūryti kaip ir stulpai galerijoje¹⁰⁷, rugpjūčio pabaigoje mūryti rūsių skliautai, ankeruotos¹⁰⁸ viršutinio aukšto sienos¹⁰⁹. Iš laiško galima suprasti, kad tik 1666 m. pradžioje antro aukšto viršų pasiekė visos, taip pat ir vidinės rūmų sienos. Iki 1655 m. dalis sienų buvo pakilusi iki šio lygio arba arti jo. Sezonui baigiantis B. Radvila įsakė ruošti medžiagas, kad rūmus būtų galima užbaigti ateinantį pavasarį¹¹⁰.

1665 m. kurį laiką nežinota, ar statyti šoninius paviljonus, ar statyti trečią rūmų pastato aukštą. Neaiškumų kilo dėl to, kad pilies komendantui (K. Karlikui) B. Radvila rašė pradėti statyti abu šoninius paviljonus ir vidurinę pastato dalį, o S. Arciševskiui kalbėjo apie trečią aukštą¹¹¹. Neplanuoto trečio aukšto požymiai matomi natūroje, antro ir trečio aukšto mūrų sandūroje. Senose šių sienų nuotraukose matome, kad čia kairiojo rizalito mūrai pakilę virš trečio aukšto perdangų lygio ne suplonėja, o atvirkščiai – staiga pastorėja daugiau nei per pusę plytos [žr. 27 il.] – kraštines antro aukšto perdangos sijas kone per visą sijos plotį buvo uždengęs virš jų kylantis mūras. Panašiai išmūrytų sienų yra ir dešiniajame rizalite. Matome vieną požymių, rodančių, kad J. Radvilos pradėti statyti rūmai buvo projektuoti dviejų aukštų, virš kurių turėjo kilti atiko mūrai.

¹⁰⁴ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 268.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 269.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 268.

¹⁰⁷ Deimantas Karvelis, *op. cit.*, 2006, p. 23.

¹⁰⁸ Metaliniai sienų tvirtinimo ankeriai įprastai dedami mūro sluoksnyje tarp langų sąramų ir perdangos sijų.

¹⁰⁹ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 268.

¹¹⁰ *Ibid.*, p. 269.

¹¹¹ Deimantas Karvelis, *op. cit.*, 2006, p. 33.

31.

Aušros vartai Vilniuje. Skersinis pjūvis su stogo konstrukcija, in: *Lietuvos architektūros istorija*, t. I: *Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 216

Gate of Dawn in Vilnius. Cross-section with the roof construction

32.

Stogo atspaudas kairiojo rizalito sienoje. Virš atspaudo po karnizu yra išlikę triglifai. 1950–1955 m. nuotrauka. Rūmų centrinės dalies stogo linija užfiksuota ir 28 il.

Imprint of the roof in the wall of the left avant-corps. Triglyphs have survived above the imprint under the cornice

T. Spinovskio suprojektuoto stogo korektūra. B. Radvilos statybų laikotarpio pabaiga. Susilaukė kritikos ir T. Spinovskis. Dar vieną korektūrą pasiūlė magistras stalius Zyvertas Holzenas – stogas per daug plokščias, žemas ir sunkus, todėl jį reikia paaukštinti per dvi uolektis (apie 120–125 cm), be to, T. Spinovskis „pamiršęs pažymėti karnizo matmenis“¹¹². B. Radvila pasirinko rūmų variantą su triaukščiais šoniniais paviljonais, o sureagavęs į Z. Holzeno kritiką, nurodė stogą daryti 18 uolekčių aukščio¹¹³. Natūroje abiejų rizalitų mūruose išliko stogo žymės, kurios pakėlė stogo kraigą maždaug į B. Radvilos nurodytą aukštį [32 il.]. 1978–1986 m. restauruotų rūmų stogas montuotas derinantis prie šių žymių.

Pasak S. Pinkaus, 1666 m. vasarą sparčiai mūrytos rūmų vidinės sienos. Nuo balandžio 8 d. iki liepos 31 darbams vadovavo G. Ertlis¹¹⁴, 1667 m. Biržuose tebedirbo stalius Z. Holzenas, konstravęs stogo fermas. Apie rugsėjo 22 d. stogas buvo užbaigtas. Dirbta ir visus 1668–1669 metus. Gamintos rūmams durys, langų rėmai, grotos, tinkuoti rūmų rūšiai¹¹⁵ ir pan.

¹¹² Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 269.

¹¹³ D. Kosciūška B. Radvilai, 1666 05 16, 1666 06 19, in: LVIA, f. 148, b. 2, l. 24, 26.

¹¹⁴ Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 269.

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 270.

Iki pat mūsų laikų liko nenutinkuoti rūmų centrinės dalies ir pietinio rizalito rūšiai. Natūroje daugelio pirmo aukšto langų angokraščiuose rasta metalinių grotų, o visuose languose – langų staktų atspaudų.

Rūmų stogą ažuoliniais gontais pavyko uždengti dar 1667 m. rugsėjį¹¹⁶. 1669 m. lapkričio 9 d. K. Karlikas rašė B. Radvilai, kad „rūmų rizalitai tuo metu jau uždengti čerpėmis“, laiške jau kalbama apie vėjarodžių ir Radvilų herbų paausavimą. Smulkiai aprašoma, kokie turi būti ant rizalitų stogų viršūnių užkelti ereliai¹¹⁷. Aplink stogo pakraštį ruošiasi įtaisyti švino latakus ir žioteles lietaus vandeniui nuo stogo nuleisti¹¹⁸. Šie gaminiai paprastai montuojami prieš klojant čerpes, jie galėjo būti sumontuoti, o neišlikti dėl po rūmų sprogdinimo 1704 m. kilusio gaisro – išsilydyti, sudegti degant rūmams. 1669 m. gruodžio 31 d. mirė B. Radvila. Nors stogas ir užbaigtas, rūmuose liko neatlikta įvairių mūro darbų, net rūšiai nebaigti mūryti.

Rūmų suplanavimas, architektūra, kambarių paskirtys. Rūšiai [33 il.] buvo skirti įvairaus pobūdžio pagalbinei paskirčiai. Daugelyje jų įrengti židiniai patalpoms apšviesti. Į rūsius nusileidžia abėji rūmų laiptai. Dar vienas įėjimas į rūsius įrengtas po išoriniais laiptais į pirmo aukšto galeriją. Šis įėjimas sudarė galimybę rūsiuose įrengtoms patalpoms funkcionuoti atskirai nuo rūmų gyvenimo. Šiais laiptais nusileidus į rūšį buvo patenkama į didelį po rūmų galerijomis įrengtą koridorių, kuriuo buvo galima produktus, gaminius ar kokius buities reikmenis paskirstyti į bet kurią rūmų pagalbinių patalpų rūsiuose zoną. Šios taip pat gerokai skyrėsi.

Pagrindiniai įėjimai į rūmus du – iš pirmo aukšto galerijos [34 il.] per priemenes prie laiptinių galima buvo eiti arba į kairiojo rizalito sales, arba į gyvenamąsias ir svečių patalpas dešiniajame rizalite, kilti į valgomąją. Iš antro aukšto priemenių prie laiptinių buvo galima išeiti į antro aukšto galeriją. Aiškiausiai skaitoma kairiojo rizalito ir centrinės rūmų dalies struktūra. Kairiajame rizalite, dabar veikiančios bibliotekos pusėje, buvo didžiųjų reprezentacinių rūmų salių zona, čia platesni laiptai, prie kambarių nėra tualetų. Vienne Liudvikos Karolinos statybų laikotarpio dokumentų šie laiptai pavadinti didžiaisiais¹¹⁹. Nuo priemenės šių laiptų maršai į rūšį atskirti pertvara su durimis – nesvarbu, kad durys dvivėrės ir labai plačios. Kairiajame rizalite buvo net penkios didelės salės – viena pirmame aukšte,

po dvi antrame [35 il.] ir trečiame [36 il.] aukštuose. Puošniausios, aišku, turėjo būti didžiosios antro aukšto salės, tačiau abi jos iki pat 1704 m. nebuvo net nutinkuotos.

Centrinėje rūmų dalyje ir dešiniajame rizalite visos patalpos gerokai mažesnės nei kairiajame rizalite, prie pirmo, antro ir trečio aukštų patalpų pietvakarinėje rūmų pusėje yra tualetai – čia buvo aiškiai išreikšta gyvenamoji rūmų zona. Tualetai įrengti pietvakarinės (Agluonos pusėje) sienos storyje prie dešimties rūmų patalpų. Gyvenamosios zonos buitiškumą pabrėžia ir per visus aukštus, nuo pat rūsių kylanti lifto šachta, siauresni nei kairėje pusėje laiptai. Šachtoje numatytas ir galbūt buvo įrengtas keltuvas.

Daugiausia klausimų liko dešiniojo rizalito suplanavimo scheme. Po juo sprogo vienas iš parako užtaisų. Čia sudėtingesnis patalpų išdėstymas, mažesni kambariai. Gali būti, kad šio rizalito centre, kiekviename aukšte buvo nedideli, statmeni priemenėms koridoriukai, apie kuriuos grupavosi patalpos. Panaši į koridoriuką patalpa yra rūsyje, tačiau viena iš jo sienų gerokai plonesnė nei kitos, suabejota, ar ji kilo aukščiau. Nieko įtikinamo apie galimą šios sienos tęsinį pirmame ar antrame aukštuose tyrėjai neižvelgė ir suvirtusiuose sienų luituose. Vienas iš šių luitų rodė antro aukšto priemenėje dešiniojo rizalito sienoje buvus židinį ir krosnies pakurą šalia, kaip ir sienoje kitoje priemenės pusėje. Dėl neaiškumų šios rūmų dalies suplanavime nesiryžta formuoti koridoriukų ir restauruojant rūmus. Neatstatyti ir šioje rizalito zonoje buvę skliautai. Trečiame aukšte vakariniame rizalito kampe būta gan didelės salės. Ar tik ne čia būta valgomojo, kuriuo taip rūpinosi B. Radvila? Daugiau žinių apie patalpų paskirtis, jų vidaus architektūrą teikia dokumentai iš Liudvikos Karolinos statybų laikotarpio.

Pilis Liudvikos Karolinos Radvilaitės statybų laikotarpiu

1669 gruodžio 31 d. mirus B. Radvilai, neliko pilies šeimininko, energingo, pilies reikalais besirūpinančio statytojo. Jo ekonomai įsakė statybos darbus nutraukti, amatininkus atleisti, o statybai priruoštas medžiagas parduoti. K. Karlikas aprašo pilies pastatų būklę: „kiauras arsenalo stogas, patrankas ir kitokių inventorių tenka nuo lietaus dangstyti“¹²⁰. Darbai kuriam laikui pilyje nutrūko. Atnaujinti jie buvo daugiausia rūmų

33.
Pusrūšio planas
Basement plan

34.
Pirmo aukšto planas su židiniais ir krosnimis
Ground-floor plan with fireplaces and stoves

ANTRAS AUKŠTAS

35.

Antro aukšto planas su židiniais ir krosnimis

First-floor plan with fireplaces and stoves

TREČIAS AUKŠTAS

36.

Trečio aukšto planas su židiniais ir krosnimis

Second-floor plan with fireplaces and stoves

SUTARTINIAI ŽYMĖJIMAI

- IŠLIKĘ AUTENTIŠKI RŪMŲ MŪRAI
- RESTAUROUTI, ŽINOMI ARCHITEKTŪRINIAI ELEMENTAI
- SIENŲ ATKARPOS SU NUMANOMAIS, NEPAKANKAMAI ŽINOMAIS ARCHITEKTŪRINIAIS ELEMENTAIS
- SKLIAUTAI
- GRINDYS IŠ LAUKO AKMENŲ
- GRINDYS IŠ KERAMIKINIŲ PLYTELŲ
- IŠ ARCHELOGINĖS MEDŽIAGOS ŽINOMOS KROSNYS IR JŲ SPALVINIAI DERINIAI
- NUMANOMA KROSNŲ VIETA
- KAMPINIS ŽIDINYS
- SPROGDINIŲ VIETA

viduje vadovaujant B. Radvilos dukters Liudvikos Karolinos įgaliotiniams. Labiausiai žinomas šio laikotarpio darbas – įvairiaspalvės krosnys iš koklių su Liudvikos Karolinos inicialais ir 1682 m. data. Darbai vyko lėtai, pilies būklė 1686 m. nekokia:

vietos gyventojai galvijus gano ant pylimų ir griovyje, pilies provianthauzas visai tuščias <...> trūksta lentų bei grindlenčių, skirtų kambariams rūmuose iškloti; nėra čerpių kiauram stogui užtaisyti ir nėra kam jų padaryti, nes puodžius užsiėmęs krosnių statyba, o rūmų kambariams tinkuoti reikalingi geri meistrai.¹²¹

Rūmai. Liudvikos Karolinos laikotarpio darbų kai kuriose patalpose pobūdis ir nemažai net iki 1704 m. nepradėtų tinkuoti patalpų rodo, kiek daug buvo likę neįrengtų rūmų kambarių. Teiginys Liudvikos Karolinos laiške J. Graurokui [dvaro paseniūniui, – *E. P.*] 1681 m., „kad rūmams užbaigti nemažai plytų prireiks“¹²², rodo, kad liko neužbaigti net kažkokie mūro darbai. Negana to, panašu, kad dukters jau galėjo netenkinti kai kurie B. Radvilos meistrų sukurti ar projektuoti rūmų interjerai, išorės elementų sprendimai. Vienas to pavyzdžių – 1686 m. pabaigoje numatyta didžiųjų laiptų rekonstrukcija. Senieji B. Radvilos laikų mūro laiptai turėjo būti nugriauti ir jų vietoje padėtas naujas pamatas. Naujųjų laiptų pamatinės ir kampinės plokštės turėjo būti iš gero Gotlando akmens, platesnės ir „kiekviena pakopa vienu coliu plačiau išsikišusi“, kaip senųjų laiptų. Išdekoruoti laiptai turėjo būti arba auksu, arba dažais ir puošti dekoratyvinėmis kolonėlėmis. Po viršutiniiais ir apatiniais piliastrais [galerijų? – *E. P.*] meistras pasižadėjo „padaryti 18 tvirtinančių karnizų iš gero Gotlando akmens“¹²³. Kasinėjimų metu prie rūmų surastas stačiakampis išorinių laiptų pamatas su gana gerai išlikusiomis mūrinėmis siaurų laiptų į rūsius po išorinių laiptų aikštele pakopomis ir ant jų buvusių pakopų lentų atspaudais. Atkastame išorinių laiptų pamate nebuvo projektuotų pamatų plokščių, nesimatė (ar neliko?) ir laiptų pamato pertvarkymo žymių.

Nors ne visos patalpos buvo įrengtos, rūmai buvo su visais langais ir kone visomis durimis – natūroje, išlikusiuose mūruose likę šių elementų staktų atspaudai, daugelyje pirmo aukšto langų angų matėsi grotų

121 Deimantas Karvelis, *op. cit.*, 2006, p. 28–29.

122 Stasys Pinkus, *op. cit.*, 1971, p. 269.

123 Deimantas Karvelis, *op. cit.*, 2006, p. 30.

37.

Senovinio tipo krosnies atkūrimo projektas. Skersinis pjūvis su jame pavaizduota krosnies veikimo schema, rekonstrukcijos aut. Dainius Strazdas, in: *XVI–XVII a. koklinės krosnys šiauriniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paribyje*: Konferencijos medžiaga, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2006, p. 160

Project of restoring an ancient-type stove. Cross-section with the drawing of the operation of the stove

atspaudai. Rūmų langai ir durys, laiptų pakopos gaminti iš ažuolo. Langų rėmai turėjo būti nudažyti pokosto dažais, kad apsaugotų nuo puvimo¹²⁴.

Valant griuvenas surasta vienodos ornamentikos, tačiau ne mažiau 8 skirtingų spalvinių derinių koklių. Išsiaiškinta, kokios spalvos krosnis stovėjo konkrečioje rūmų patalpoje. Vienodų krosnių rūmuose buvo nedaug. Tik trys jų buvo vienspalvės (rudų, žalių, juodų koklių). Viršutiniuose aukštuose jų būta iš daugiaspalvių, baltų su juodais ereliais ir įvairiaspalviais vainikais aplink erelius koklių. Vainiko spalva (mėlyna, žydra, violetinė, geltona) lėmė krosnies spalvinio derinio individualumą. Sveikų koklių radimvietėse gausumas rodo, kad rūmų perdangos po sprogimų ir gaisro sugriuvo

nespėjus krosnių išsiardyti, o vieno spalvinio derinio koklių išsidėstymo griuvenose charakteris sako, kad kiekvienoje krosnyje [37 il.] buvo naudoti vieno spalvinio derinio kokliai. Griuvėnų su kokliais išsidėstymas griuvėnų sluoksniuose parodė, kuriame aukšte stovėjo to ar kito spalvinio derinio krosnys¹²⁵ [38 a–d il.].

Paieškos Varšuvos senųjų aktų archyve rodo, kiek dar daug galima sužinoti apie pilį, rūmus, rūmų interjerus. Surasti nauji duomenys piešia nežinotus rūmų kambarių ir laiptinių interjerų vaizdus, nusako apdailos medžiagas ir pan. Atsiranda bene pirmosios, tegu ir labai fragmentiškos, žinios apie vidaus apdailos ir dekoru elementus, lubų tipus, užsakovo pageidaujamos rūmų interjerų architektūros vaizdinius. Pavyzdžiui, keturios durų staktos, pro kurias įeinama iš galerijų į rūmus [po dvi abiejuose aukštuose, – *E. P.*], turėjo būti padarytos iš akmens ir gražiai papuoštos ginklais bei Radvilų herbu. Virš durų galerijose, kad būtų šviesiau, papildomai iškirsti langai¹²⁶. Natūroje išliko po vieną visų keturių įėjimų iš galerijų į rūmus angokraštį, tiksliau, po žemutinę angokraščio dalį [39 il.]. Visų keturių angokraščių jungtys buvo švarios, be ant jungčių krėsto skiedinio pėdsakų. Atrodo, nė vienas iš keturių portalų taip ir liko neįstatytas. Kažkur turėjo būti durys, kurių „dvejos staktos, kadangi buvo po stogu, padarytos iš akmens be didelių pagražinimų, o vienerių durų stakta – taip pat iš akmens, bet gražiai papuošta ginklais ir Radvilų herbu“¹²⁷. Išlikę staktų atspaudai liudija rūmų viduje buvus tik ažuolines durų staktas. Vienas (iš keturių) iki mūsų laikų išlikęs ažuolinis šių staktų elementas atlaikė rūmų restauracijos darbų meto pavojus, išsaugotas montuojant ir neišlikusius staktos elementus, eksponuojamas ten, kur ir buvo įmūrytas statant rūmus. Dabar ten administracinės muziejaus patalpos.

Arkadų galerijų galinės sienos buvo iki pamatų išgriuvusios. Tik dabar, praėjus šitiek metų po 1978–1986 m. restauracijos, sužinojome, kad galerijų galuose, abiejuose aukštuose buvo pusapvalės nišos skulptūroms. Keturiuose galerijų nišose, taip pat keturiuose nišose vidaus laiptų šoninėse sienose turėjo būti pastatytos Radvilų statulos. Liudvika Karolina tik turėjo nurodyti, ar jas daryti iš akmens ar gipso¹²⁸. Nišų galerijų galuose dydis greičiausia buvo kaip autentiškų išlikusių abejose laiptinėse nišų.

125 Evaldas Purlys, „Šildymo įrenginių išdėstymas Biržų pilies rūmuose“, p. 58–66.

126 *Ibid.*

127 *Ibid.*, p. 30.

128 *Ibid.*

38.

1682 m. krosnių kokių pavyzdžiai Biržų krašto muziejaus „Sėla“ rinkiniuose, Dainiaus Strazdo nuotraukos, 2006

Examples of stove tiles of 1682 in the holdings of the Biržai Regional Museum “Sėla”

Evaldas Purlys —

Biržų pilies statinių architektūra ir jos raida

Liudvikos Karolinos statybų laikotarpio interjerai ir dar šiek tiek žinių apie kambarių paskirtis. Kunigaikščių kambariai buvo suprojektuoti ir įrengti rūmų centrinėje dalyje antrame aukšte. Čia yra keturi tarpusavyje sujungti kambariai, kiekviename jų – krosnis ir židiny, prie dviejų iš jų pietvakarinėje sienoje įrengti tualetai. Iš šių kambarių per priemenes (koridorius) galima nueiti į sales arba į kitus gyvenamosios zonos kambarius. Įkomponavimas rūmų centre, tarp reprezentacinės ir gyvenamosios rūmų zonų, rodo išskirtinį šių keturių kambarių statusą. Gana aiškiai kunigaikščių kambarių vietą rūmuose nusako grindų medžiagų rūmų priemenėse aprašymas:

Koridoriaus likutis prieš Radvilų kambarius prie sraigtinių laiptų¹²⁹, kaip ir koridorius tarp didžiosios salės ir kambarių, turėjo būti išklotas pakaitomis rudomis ir pilkomis uolektinėmis plokštėmis¹³⁰. Pastarosios buvo nupirktos ir atgabentos iš Rygos.¹³¹

Grindys Radvilų kambariuose turėjo būti ažuolinės, tuo tarpu kituose kambariuose – eglinės¹³². Taip pat suplanuoti, bet pirmame aukšte, yra dar keturi su dviem tualetais rūmų pietvakarinėje sienoje centrinės dalies kambariai, irgi turėję po du tualetus. Šių kambarių paskirtis dokumentuose nepaminėta ar neatpažinta. Pirmo aukšto galerijoje, pasak E. Tiškevičiaus, buvo lauko akmenų grindinys.

1686 m. Biržų kunigaikštystės komisarai Jurgis Chvalkovskis ir Jonas Reiteris įsakė pasamdyti naują stiklių Kurše, kad pagamintų pušines ir ažuolines lentas grindims ir palengva jas klotų, mūrytų krosnis ir kur tik galima tą darbą baigtų iki žiemos¹³³. Griuvėnų susisluoksniavimas 1960–1961 m. atskleidė, kad rūmai sprogimų zonose sugriuvo nepalikdami galimybių išardyti krosnių. Žinios apie koklių sankaupas ir jų išsidėstymą¹³⁴

129 Koridoriaus to meto dokumentuose vadinamos priemenės prie laiptinių, o sraigtiniais laiptais – apie lifto šachtą dešinėje laiptinėje apeinantys trijų maršų kiekviename aukšte laiptų maršai. Kairėje laiptinėje aplink mūrinę sieną laiptinės centre sukasi dviejų maršų laiptai.

130 Muziejaus ekspozicijoje, skirtoje kasinėjimų metu surinktiems radiniams, galima pamatyti rudo ir pilko akmens grindų plokštes. Keliasdešimt tokių kiemo teritorijoje surinktų ir saugotų plokščių nežinia kur išvežta rūmų restauravimo darbų pabaigoje, apie 1985 m. Plokščių matmenys apie 49 × 49 cm. Rūsiuose dalis grindų iš lauko akmenų, dalis iš keraminių 25 × 25 cm dydžio plytelių.

131 Deimantas Karvelis, *op. cit.*, 2006, p. 29.

132 *Ibid.*

133 *Ibid.*

134 Edmundas Skardžius, Atkasimo-tyrimo darbų apibendrinimas, 1961, in: VRVA, f. 5–128.

39.

Mūrijant sieną, suformuota jungtis numatytam vėliau sumontuoti portalui ir jį laikančiam mūriui prijungti. Kairėje durų anga su išlikusiu staktos viršutiniu skersiniu ir šoninių staktos elementų bei apatinio skersinio atspaudais, Evaldo Purlio nuotrauka, 1974

Connection built during the wall construction for attaching a portal and its supporting wall

2006 m. padėjo nustatyti, kuriose patalpose buvo to ar kito spalvinio derinio krosnys ir kad vienoje krosnyje buvo tik vieno spalvinio derinio krosnys.

Liudvikos Karolinos statybų laikotarpiu planuota daug kambarių dekoruoti lipdiniais, tačiau nežinome, ar / kiek šis jos nurodymas buvo įgyvendintas. Lipdyba turėjo puošti ir kunigaikščių kambarius. Tvarkant lubas, buvo iškilęs klausimas, kokį dekorą pasirinkti – lipdinius ar tapybą. Liudvikos Karolinos nurodymu lubos turėjo būti dekoruotos lipdiniais, ypač populiariais XVII a. pabaigoje. Tam turėjo būti naudojamas ne atvežtinis, o vietinis gipsas, kurio Biržų apylinkėse daug¹³⁵. Daugiausia lipdybos galėjo būti ant antro aukšto patalpų plafonų, palubės karnizų zonose. Lubos galėjo būti puoštos lipdyba ir, panašiai kaip Skoklosterio pilyje, tiesiai ant medinių konstrukcijų [40 il.].

135 Deimantas Karvelis, *op. cit.*, 2006, p. 29.

40.

Lipdybos ant lubų viename iš Skoklosterio pilies
Švedijoje kambarių fragmentas, Evaldo Purlio
nuotrauka, 2007

Detail of ceiling mouldings in one of the rooms of the
Skokloster Castle in Sweden

Nežinia, ar Liudvika Karolina planavo rūmų interjerus ir lubų puošybą pertvarkyti pagal pasikeitusias tendencijas, ar lipdiniais išpuošti tik dar buvusius neįrengtus kambarius. Abejonių dėl puošybos lipdiniais kelia rūmų rūšių archeologų 1960–1961 m. ataskaitose neužfiksuoti lipdybos fragmentai. Tačiau žinant, kiek tuo metu sukauptų radinių pražudyta nutraukus rūmų rūšių atkasimo ir tyrimo darbus ir nepasirūpinus laikinuose sandėliukuose pilies kieme sudėtais radiniais, galima spėti, kad mums rūpimi dekor elementai galėjo būti tiesiog neišsaugoti.

Daug dėmesio Liudvika Karolina skyrė didžiosios salės įrengimui. Norėjo, kad ji būtų panaši į Berlyno Kiopeniko rūmų herbų salę. Šios patalpos lubos, Radvilaitės nurodymu, turėjo būti ištapytos:

Radvilų giminės žygdarbiais ir garsiais įvykiais, gražiai suformuotuose rémuose, o sienos virš viršutinių langų – giminės geneologija ir herbu, vietos tarp **viršutinių langų** [paryškinta, – E. P.] – natūraliais kunigaikščių Radvilų atvaizdais, o sienos tarp **apatinių** [paryškinta, – E. P.] langų iškaltos apmušalais. Vieną sieną turėjo puošti ilgas ir dailus, lipdiniais išpuoštas židiny, grindys išklotos pakaitomis balto-mis ir juodomis uolektinėmis plokštėmis, kad derintųsi prie viso salės interjero.¹³⁶

Panašu, kad Liudvika Karolina savo pageidavimus didžiosios salės išreiškė turėdama matytą, jai patikusios salės vaizdą, užmiršusi, kad Biržų pilies rūmuose nėra salės su dviem aukštais išdėstytais langais. Arba – tokią salę ji planavo įrengti. Sujungus antro ir trečio aukštų salių erdves Liudvikos Karolinos salės aukštis būtų padidėjęs maždaug iki 10 metrų. Deja, netinkuotos daugelio salių sienos, nepastatytos krosnys rodo, kad šie planai nebuvo nė pradėti įgyvendinti ir kiek mažai buvo pasistūmėta įrengiant kai kurios, reprezentacinės, rūmų pusės interjerus.

Pilies žūtis – rūmų sprogdinimas, ūkinės paskirties statinių sudeginimas 1704 m. ir laikas. Praėjus daugiau nei 300 metų nuo pilies sunaikinimo, ne taip lengva rekonstruoti švedų kareivių ir jų minuotojų veiksmus – mes matėme tik tų veiksmų pasekmes, padidintas gamtos poveikio ir žmonių savanaudiškumo. Išeidami iš Biržų, švedų kariai siekė neturėti savo užnugaryje įtvirtinimų, kuriuose priešas galėtų įsitvirtinti, panaudoti kaip atramos punktus kariuomenės ir jos komunikacijų puldinėjimams, o artinosi rusų pajėgos. Generolas majoras A. L. Lewenhauptas paliko majorą Gerteną su koku šimtu vyrų, kad išardytų įtvirtinimus ir susprogdintų pilį, ką šis vos ne vos spėjo atlikti iki rusų atėjimo¹³⁷. Netrukus panašus likimas ištiko ir Bauskės pilį. Griausta deginant ir sprogdinant. Pradėtą darbą tęsė laikas, gamta ir žmonės. Sugriuvo priekinė rūmų siena, neliko mažesniųjų pilies statinių [41–43 il.].

1750 m.:

įvažiuojant iš miesto buvo 8, o dabar 7 stulpai, mūryti iš plytų, ant kurių kadaise buvo ažuolinis tiltas, ten pat vartai su rūšiais, mūryti iš plytų, visai iš pamatų

136 *Ibid.*

137 A. L. Lewenhaupto pasakojimas su priedais, išleido karališkoji Skandinavijos istorijos rankraščių leidybos draugija, parengė S. E. Bringas, in: *Istoriniai raštai*, t. 34:2, Stokholmas, 1952. Vertimas į lietuvių kalbą Biržų krašto muziejuje „Sėla“.

sugriauti. Einant toliau tiesiai į kiemą, rūmai su rūšiais prie Agluonos upės, mūryti iš plytų, apgriuvę ir virsta griuvėsiais. Prie jų ceikhauzas, mūrytas iš plytų, tik sienos stovi, visas apgriuvęs.¹³⁸

1960–1961 m. atkasant rūmų rūsius pasimatė, kad rūmai sproginti bent dviem užtaisais. Vienas jų buvo prie kairiojo rizalito pietryčių fasado, antras – dešiniojo rizalito viduje. Apie 1983 m. tiesiant šilumos trąsą atsidengė trečio užtaiso vieta – prie pirmo iš kairės arkadų galerijos stulpo [44 il.]. Užtaisų, ypač dešiniajame rizalite, būta galingų – čia sugriuvo ir iš vietos pasislinko net dalis dešiniojo rizalito rūšio sienų, o jų storis per du metrus. Nuo sprogdimo prie galerijos sugriuvo galerijos, didžiosios salės kairiojo rizalito pirmame aukšte skliautai. Rūsiuose atsidūrė centrinės rūmų dalies patalpose stovėję pirmo ir antro aukštų krosnys. Į rūsius suvirto ir dešiniojo rizalito krosnys, sienų luitai. Po tokių sugriovimų turėjo suvirsi ti antro ir trečio aukštų perdangos, didžioji dalis stogo konstrukcijų. Kilo gaisras. Stebina, kaip per abu aukštus išsilaikė fasadinė siena galerijos gilumoje ir visos centrinės dalies sienos. Centrinės rūmų dalies skliautai upės pusėje, prie išlikusios ilgosios fasadinės sienos, atrodo, nesuvirto – gal tik tuo galima paaiškinti, kodėl čia nerasta tokių krosnių. Matyt, buvo galimybė šias krosnis išsiardyti. Nesuvirto laiptinės. Šiandien negalima pasakyti, kas išgelbėjo centrinės rūmų dalies sienas – sprogdintojų neatidumas, apsiskaičiavimas ar nesprogęs užtaisas. Praėjus trims šimtams metų, sunkoka įsivaizduoti, kaip atrodė rūmai iškart po sprogdimų ir gaisro, bet vargu ar galima patikėti, kad rūmuose galėjo būti likę tinkamų gyventi kambarių.

Kiti statiniai sudeginti. Kasinėjimų metu rastos išdegusios arsenalo medinės grindys, degėsių rasta pietiniame ir vakariniame bastionuose kasinėtų kareivinių grindų lygyje. Vienose iš vakariniame bastione buvusių kareivinių rastos ir apdegusių durų liekanos. Nebesulaukus dar vienos pilies restauracijos, išlikusias pilies statinių sienas ėmė pamažu ardyti laikas ir žmonės. Sugebėta išardyti (tiesa, tik iš dalies) ir pusiau požemines parakines bastionų kampuose. Žemės pylimus labiausiai veikė laikas, priežiūros stoka, netinkamas panaudojimas. Paskutinė didesnė pilies mūrų ardymo banga praėjo per Pirmąjį pasaulinį karą ir netrukus po jo.

41.

Rūmų vaizdas iki konservacijos, apie 1950–1955

View of the palace before conservation, ca. 1950–1955

Biržų pilies gynybinių pylimų apsauga ir tvarkyba, pilies statinių restauravimas, atkūrimas

Biržų ir Dubingių Radvilų šakos nuosavybėje pilis išbuvo iki 1731 m., kai Biržus ir jų turtus nupirko Nesvyžiaus Radvilų šakos atstovas Jeronimas Florijonas. 1811 m. paskutinis Radvilų giminės atstovas Biržuose Dominykas Radvila juos pardavė grafiui Juozui Tiškevičiui. 1922 m., remiantis žemės reformos įstatymu, pilies rūmų griuvėsiai ir teritorija nusavinti, perduoti prižiūrėti Biržų miesto valdybai ir Lietuvai pagražinti draugijos Biržų skyriui. Rūpesčius, saugant ir tvarkant pilį bei joje stūkšančius griuvėsius, perėmė visuomenė, valstybė, bet praėjo daugiau nei 30 metų, kol buvo imtasi realių pilies statinių liekanų gelbėjimo darbų¹³⁹. Šiais darbais prasidėjo naujas pilies statybų etapas, atverstas naujas pilies funkcionavimo puslapis.

Rūmų liekanų gelbėjimas prasidėjo 1951 m., t. y. nuo pirmojo išlikusių rūmų sienų konservacijos projekto¹⁴⁰ parengimo. Pradžią pilies atgimimui padarė rūmų sienų tvirtinimo – dalinės restauracijos darbai, kurie

¹³⁹ Evaldas Purlys, „50 metų Biržų pilies restauracijai“, p. 102–119.

¹⁴⁰ Simonas Ramūnis, Radvilų pilies Biržuose konservavimo projektas, 1951, in: VRVA, f. 2–52–01.

42.

Rūmų vaizdas iki konservacijos, apie 1950–1955

View of the palace before conservation, ca. 1950–1955

prasidėjo 1955 m.¹⁴¹, kai buvo sutvirtintos sienos, iš dalies restauruoti labiausiai apirę langų ir durų angokraščiai išlikusiose rūmų sienose, užmūrytos šiose sienose žiojėjusios skylės, o virš dalies rūmų sienų padaryti apsauginiai stogeliai. Šiais darbais buvo gerokai pristabdytas mūrų irimo procesas, tačiau ir toliau pamažu krito tinkas, nyko sandrikų ir karnizų profiliai, židinių apvadai, skliautų mūrų liekanos, nuo neuždengtų sienų krito plytos, akmenys. Raštai nuo 1956-ųjų jau atspindi norus ir pastangas atstatyti ir panaudoti naujai paskirčiai Biržų pilies rūmus. Deja, aplinkybės įgyvendinti šiuos siekius buvo pernelyg sudėtingos.

Pilies statinių restauravimas prasidėjo tilto per fosą atstatymu tik apie 1973 metus¹⁴². Atstačius tiltą buvo sudaryta galimybė į pilies kiemą įvažiuoti statybinei technikai. Parengtas rūmų restauravimo ir pritaikymo Biržų kraštotyros muziejui ir rajoninei bibliotekai projektas¹⁴³. Ilgai laukta rūmų restauracija prasidėjo 1978 m. ir truko iki 1986 m.¹⁴⁴ [45 il.].

141 Evaldas Purlys, „50 metų Biržų pilies restauracijai“, p. 102–119.

142 Napalys Kitkauskas, *op. cit.*, p. 136–156.

143 Evaldas Purlys, Biržų kraštotyros muziejus ir rajoninė biblioteka (buv. Biržų pilies rūmai), Eiskizinis projektas, 1975, in: VRVA, f. 2–52–18; Evaldas Purlys, Danutė Gižienė, Biržų kraštotyros muziejus ir rajoninė biblioteka (buv. Biržų pilies rūmai), Techninis darbo projektas, t. 1, Architektūrinė statybinė dalis, 1976, in: VRVA, f. 2–52–19.

144 Evaldas Purlys, „Biržų pilies rūmų restauracija 1978–1987 m.“, p. 120–125.

43.

Rūmų dešinio rizalito sienos iki konservacijos, apie 1950–1955. Nuirus vidinės sienos mūru, atsidengė metalinė sienas tvirtinanti templė. Išorinę sieną tvirtinančios templės fragmentas matyti šios sienos viršuje

Walls of the right avant-corps of the palace before conservation, ca. 1950–1955

44.

Vienas iš į sproginimo duobę 1704 m. suvirtusių arkados stulpo luitų. Priekyje matyti arkos apvado profilis, Evaldo Purlio nuotrauka, apie 1983

One of the pieces of the arcade pillar that collapsed into an explosion pit in 1704. The profile of the arch surround can be seen in the front

Rūmų pastatas, nors didelis ir atrodė sudėtingos struktūros, buvo vienas iš lengviau restauruojamų pastatų pilyje. Labai padėjo vienintelis turimas pilies pastatų vaizdas su aiškiai pavaizduota rūmų tūrių kompozicija, stogu ir jo architektūriniais elementais [46 il.]. Išlikusiose sienose matėsi rūmų sienų ir vidaus erdvių išdėstymo struktūra. Nesudarė sunkumų rūsių ir pirmo aukšto patalpų skliautų, fasadų architektūros bei puošybos restauravimas. Interjero ir kitų nežinomų elementų projektavimo metodinę kryptį lėmė žinių apie šiuos elementus stoka, ano meto galimybės ir, svarbiausia, nuostata restauruoti tik tuos elementus, kurių restauravimą buvo galima visapusiškai pagrįsti, o nežinomų ar mažiau žinomų elementų restauravimą atidėti vėlesniam laikui, kai bus surinkta pakankamai šių elementų atkūrimą pagrindžiančios medžiagos. Į 1978–1987 m. restauraciją žiūrėta kaip į pirmą rūmų restauravimo-atkūrimo etapą. Medžiagų gavimo galimybės anuo metu neleido iš „gero Gotlando smiltainio“ pagal autentiškus pavyzdžius pagaminti turėklų, baliustrų, piliastrų bazių ir kapitelių. Teko lieti iš betono, istoriškai nepagrįsta medžiaga granitas panaudotas vietoj raudono klantinio akmens vestibuliuose ir pan.

Kartu su rūmais buvo tvarkomi keli smulkesni pilies statiniai, pašalinta nemažai savaiminių ar neapdairiai kasmet pokariu vykusių medžių sodinimo kampanijų metu prisodintų medžių¹⁴⁵ [47 il.]. Į restauruotus rūmus 1986 m. persikėlė Biržų rajoninė biblioteka, o kiek vėliau – Biržų krašto muziejus „Sėla“. Tik apie 2012 m. kairiojo rizalito rūsių patalpose įsikūrė kavinė¹⁴⁶. Nepakankamai tvirtai surestą tiltą teko perstatyti 2002 m.¹⁴⁷ [48 il.]. Per metus, praėjusius po rūmų atstatymo, papildomai tvirtinti rūmų pamatai ir sienos¹⁴⁸, įrengta lietaus vandens nuvedimo sistema, perdengtas stogas, pakeisti langai¹⁴⁹. 2010–2012 m. buvo atkurtas arsenalo pastatas¹⁵⁰.

¹⁴⁵ Algis Knyva, Buv. Biržų pilis, Teritorijos sutvarkymo sprendimai, 1986, in: VRVA, f. 2–52–64; 2–52–65; 2–52–66; Evaldas Purlys, Biržų pilis, Gynybinių pylimų atidengimo ir želdinių retinimo projektas, 1992, in: VRVA, f. 2–52–79.

¹⁴⁶ Nijolė Ščiogoliovienė, Evaldas Purlys, Pilies rūmų (u. k. 22835) pastato dalies patalpų paskirties keitimas į maitinimo pritaikant kavinei techninis projektas, 2010, in: VĮ „Lietuvos paminklai“ informaciniai fondai.

¹⁴⁷ Evaldas Purlys, „Biržų pilies tiltas“, in: *Lietuvos keliai*, 2002, Nr. 2, p. 70–73.

¹⁴⁸ Nijolė Ščiogoliovienė, Jelena Parasonienė, Biržų pilies rūmų G54K1P tyrimai, sienų ir pamatų sutvirtinimo techninis projektas, 2005, in: VĮ „Lietuvos paminklai“ informaciniai fondai.

¹⁴⁹ Nijolė Ščiogoliovienė, Biržų pilies rūmų langų pakeitimas, 2009, in: UAB Projektavimo ir restauravimo instituto informaciniai fondai, f. 2–1908-2/29706.

¹⁵⁰ Nijolė Ščiogoliovienė, Evaldas Purlys, Biržų pilies arsenalo pastato atkūrimas ir pritaikymas turizmo ir kt. viešiesiems poreikiams, 2009, in: UAB Projektavimo ir restauravimo instituto informaciniai fondai, f. 2–1908–2; 2–1908–5.

45.

Pilies rūmų pagrindinis fasadas, Evaldo Purlio
nuotrauka, 2009

Main façade of the castle's palace

1978–1987 m. projektuojant pakabinamas lubas, grindis, duris pasirinktas nežinomų elementų piešinio modernizavimo kelias, tikintis, kad jis yra daugiau ar mažiau laikinas, kad iki būsimų remontų bus rasti papildomi rašytiniai šaltiniai, kuriais remiantis atkūrus kai kuriuos interjerų elementus galima būtų kai kurioms rūmų patalpoms suteikti daugiau XVII a. vaizdo. Panaudojus tuos elementus galima bus pailiuustruoti bent kai kuriuos interjerų dekorą sprendimus. Kai ką patikslinti jau galime – neseniai sužinota apie nišas galerijų galuose ir apie Liudvikos Karolinos siūlytus kirsti langus virš keturių įėjimų iš galerijų į rūmus, 2006 m. atstatyta viena iš Radvilų kambariuose stovėjusių krosnių¹⁵¹.

Intensyvi muziejaus ir bibliotekos veikla, kruopšti pastatų ir teritorijos priežiūra padarė Biržų tvirtovę vienu patraukliausių atvėtų objektų Lietuvos istorijai pažinti. Muziejaus lankytojų skaičius pasiekė daugiau kaip 60 tūkst. per metus. Pasirinkta pilies tvarkybos kryptis pasiteisino, tačiau

¹⁵¹ Dainius Strazdas, „Antrosios pilies rūmų kokinės krosnies tyrimai ir rekonstrukcija“, in: *XVI–XVIIa. kokinės krosnys šiauriniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paribyje*: Konferencijos medžiaga, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2006, p. 67–119.

46.

Pilies rūmai 1704 m. pilies apgultį vaizduojančioje
švedų graviūroje

Castle's palace in the Swedish engraving representing
the castle's siege of 1704

pilies ir jos tvarkytojų laukia dar labai daug darbų ir iššūkių. Nežiūrint visų pastangų, dar toloka iki užbaigto, visuomenei atviro ansamblio vaizdo, dar ne iki galo atverta gynybinė tvirtovės struktūra, ypač gynybinių pylimų architektūra, redutas. Vienas didesnių, o kartu ir sudėtingesnių darbų – fosų tyrimas ir valymas. Laukia eilės ir galimybių vartų pastato, kareivinių ir kitų statinių bei jų liekanų tvarkyba. Nebetenkina laikinasis vartų pastato liekanų apsaugos sprendimas. Visi būsimi darbai sukelia ne vien techninio pobūdžio sunkumus ar finansavimo problemas. Kiekvienas iš vienokių ar kitokių sprendinių turi būti pagrįstas visapusiškais tyrimais. Visų pirma archeologiniais, istoriniais. Nuo to priklauso architektūrinis sprendinių profesionalumas ir patikimumas, autentiškumo išsaugojimo sėkmė.

Vietoj išvadų

Darbas, renkant medžiagą šiam straipsniui, parodė, kiek jau daug žinome apie pilies statinių architektūrą, o kartu ir kiek dar daug galėtume sužinoti, jei būtų nuosekliau ieškoma dar neskaitytų dokumentų, jei būtų dar ir dar kartą perskaitomi net mūsų archyvuose saugomi, ne kartą žiūrėti dokumentai. Istorinių tyrimų svarbą neseniai pademonstravo arsenalo

47.

Gynybiniai pilies pylimai pašalinus dalį medžių, iš dalies restauravus šaulių pylimėlio fragmentą, Evaldo Purlio nuotrauka, 2007

Defensive ramparts of the castle after some trees were removed and a fragment of the riflemen's rampart was partially restored

48.

2002 m. perstatytas pilies tiltas, Evaldo Purlio nuotrauka, 2004

Castle's bridge rebuilt in 2002

atkūrimas. Deja, net istoriniai tyrimai vis dar vykdomi priešokiais, naujų istorinių žinių apie statinių architektūrą paieška vis dar nenuosekli, galimybė paskubom žvilgtelėti į archyvų lentynas atsiranda tik prireikus patvarkyti ar atstatyti kurį nors pilies teritorijoje buvusį statinį. Tad lieka tikėtis ir linkėti naujų pilies statinių tvarkybos darbų, naujų archeologinių tyrimų ir atradimų, istorikų išvykų į užsienio archyvus. O baigiant straipsnį norisi priminti, kad vis dar nerasta nė vieno pilies statytojų korespondencijoje paminėto **projekto** [paryškinta, – E. P.], neturime Eustachijaus Tiškevičiaus paminėtų dokumentų, kuriuose yra „piešinių ir paaškinimų apie pagrindinio pastato išorę, bokštus ir vidaus papuošimus iki smulčiausių detalių“¹⁵².

Gauta — 2020 09 21

¹⁵² Eustachijus Tiškevičius, *Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį*, Šiauliai: Saulės delta, 1998, p. 6; vertimas iš Eustachy Tyszkiewicz, *Birże, rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, St.-Petersburg, 1869.

Rankraštiniai šaltiniai

- B. Radvilos 1664 07 23 laiškas Arciševskiui, in: AGAD, sygn. 772, p. 5; elektroninė dokumento kopija Biržų krašto muziejuje „Sėla“.
- D. Kosciūška B. Radvilai, 1666 05 16, 1666 06 19, in: LVIA, f. 148, b. 2, l. 24, 26.
- Karvelis Deimantas, Biržų pilies komplekso istoriniai tyrimai, 2008, in: VI „Lietuvos paminklai“ informaciniai fondai, b. LP-176 (K-2008).
- K. Karliko 1664 07 31 laiškas B. Radvilai, in: LMAVB RS, f. 31–948.
- Knyva Algis, Buv. Biržų pilis, Teritorijos sutvarkymo sprendimai, 1986, in: VRVA, f. 2–52–64; 2–52–65; 2–52–66.
- Mekas Karolis, Biržų pilis (1963 m. spalio–lapkričio mėn. tyrimų ataskaita), in: VAA, f. 5–206.
- Mekas Karolis, Biržų pilies tyrimas, 1964, in: VRVA, f. 5–185.
- Mekas Karolis, Biržų pilies tyrimas, 1965, in: VRVA, f. 5–227.
- Purlys Evaldas, Biržų pilis: pilies pastatai kieme archeologinių tyrimų duomenimis, 1993, in: VRVA, f. 5–5635.
- Purlys Evaldas, Biržų kraštotyros muziejus ir rajoninė biblioteka (buv. Biržų pilies rūmai), Eskizinis projektas, 1975, in: VRVA, f. 2–52–18.
- Purlys Evaldas, Gižienė Danutė, Biržų kraštotyros muziejus ir rajoninė biblioteka (buv. Biržų pilies rūmai), Techninis darbo projektas, t. 1, Architektūrinė statybinė dalis, 1976, in: VRVA, f. 2–52–19.
- Purlys Evaldas, Biržų pilis, Gynybinių pylimų atidengimo ir želdinių retinimo projektas, 1992, in: VRVA, f. 2–52–79.
- Ramunis Simonas, Radvilų pilies Biržuose konservavimo projektas, 1951, in: VRVA, f. 2–52–01.
- Skardžius Edmundas, Atkasimo-tyrimo darbų apibendrinimas, 1961, in: VRVA, f. 5–128.
- Ščiogoliovienė Nijolė, Parasonienė Jelena, Biržų pilies rūmų G54K1P tyrimai, sienų ir pamatų sutvirtinimo techninis projektas, 2005, in: VI „Lietuvos paminklai“

informaciniai fondai.

- Ščiogoliovienė Nijolė, Biržų pilies rūmų langų pakeitimas, 2009, in: UAB Projektavimo ir restauravimo instituto informaciniai fondai, f. 2 1908-2/29706.
- Ščiogoliovienė Nijolė, Purlys Evaldas, Biržų pilies arsenalo pastato atkūrimas ir pritaikymas turizmo ir kt. viešiesiems poreikiams, 2009, in: UAB Projektavimo ir restauravimo instituto informaciniai fondai, f. 2–1908–2; 2–1908–5.
- Ščiogoliovienė Nijolė, Purlys Evaldas, Pilies rūmų (u. k. 22835) pastato dalies patalpų paskirties keitimas į maitinimo pritaikant kavinei techninis projektas, 2010, in: VI „Lietuvos paminklai“ informaciniai fondai.
- T. Spinovskio 1664 01 20 laiškas, in: LMAVB RS, f. TF-3, 1, 52, 53.
- Urbštas Algimantas, Buv. Radvilų pilis Biržuose, Tyrimai natūroje, t. IV–VIII, 1961, in: VRVA, f. 5, b. 73, 75a, 75, 93, 96, 98.

Publikuoti šaltiniai

- Tiškevičius Eustachijus, *Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį*, Šiauliai: Saulės delta, 1998.

Literatūra

- Genys Jonas, „1984–1985 m. archeologinių kasinėjimų Biržų pilyje rezultatai“, in: *Architektūros paminklai*, t. 11, Vilnius: Mokslo, 1988, p. 45–51.
- Genys Jonas, Baublys Arūnas, „Biržų pilis ir miesto įtvirtinimai“, in: *Lietuvos pilių archeologija*, Klaipėda, 2001, p. 199–225.
- Karvelis Deimantas, „Antrosios Biržų pilies (1659–1695) rūmų statyba ir interjero bei eksterjero kūrimas“, in: *XVI–XVII a. koklinės krosnys šiauriniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paribyje*: Konferencijos medžiaga, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2006, p. 17–36.
- Karvelis Deimantas, „Bastioninės Biržų pilies

Evaldas Purlys —

Biržų pilies statinių architektūra ir jos raida

- arsenas XVI–XVII a.“, in: *Karo archyvas*, t. XXIII, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2008, p. 39–73.
- Kitkauskas Napalys, „Biržų antrosios pilies pylimai, fosa, redutas, tiltas“, in: *Architektūros paminklai*, t. 3, 1975, Vilnius: Mokslas, p. 136–156.
- Lietuvos dailininkų žodynas*, t. I: XVI–XVIII a., sud. Aistė Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.
- Mekas Karolis, „Biržai“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1966, Nr. 7, p. 30–33.
- Pinkus Stasys, „Biržų pilis“, in: *Lietuvos pilys*, Vilnius: Mintis, 1971, p. 245–276.
- Pinkus Stasys, *Biržų pilis*, Vilnius: Mintis, 1986.
- Purlys Evaldas, „Biržų pilies tiltas“, in: *Lietuvos keliai*, 2002, Nr. 2, p. 70–73.
- Purlys Evaldas, „Biržų pilies rūmų restauracija 1978–1987 m.“, in: *XVI–XVII a. koklinės krosnys šiauriniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paribyje*: Konferencijos medžiaga, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2006, p. 120–126.
- Purlys Evaldas, „Šildymo įrenginių išdėstymas Biržų pilies rūmuose“, in: *XVI–XVII a. koklinės krosnys šiauriniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paribyje*: Konferencijos medžiaga, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2006, p. 58–66.
- Purlys Evaldas, „50 metų Biržų pilies restauracijai“, in: *XVI–XVII a. koklinės krosnys šiauriniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paribyje*: Konferencijos medžiaga, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2006, p. 102–119.
- Rakutis Valdas, „Biržų tvirtovės karinė reikšmė ir efektyvumas“, in: *Biržų istorijos apybraižos*, Vilnius: Danielius, 2006, p. 49–63.
- Songailaitė Roma, Niedvarienė Tatjana, „Biržų pilies archeologiniai tyrimai“, in: *Biržų pilies ir senamiesčio archeologiniai rinkiniai: nuo seniausių laikų iki XIX a. pradžios*. Katalogas, Biržų krašto muziejus „Sėla“, 2016, p. 12–15.
- Strazdas Dainius, „Antrosios pilies rūmų koklinės krosnies tyrimai ir rekonstrukcija“, in: *XVI–XVII a. koklinės krosnys šiauriniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paribyje*: Konferencijos medžiaga, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2006, p. 67–119.
- Trzeciak Przemysław, *1000 tajemnic architektury*, Warszawa: Nasza księgarnia, 1988.

Summary

The Architecture of the Buildings of the Biržai Castle and Its Development

Evaldas Purlys

Keywords: Biržai castle, history, architectural research, conservation, restoration, heritage.

From the construction of the first Biržai Castle in 1586–1589, this representational ensemble was expanded and rebuilt by five generations of the Radziwiłł family: Krzysztof I (1586–1589), Krzysztof II (1627–1640), Janusz (1640–1655), Bogusław (1661–1669), and Ludwika Karolina (ca. 1681–1686). Krzysztof II Radziwiłł restructured the castle's fortifications built by Krzysztof I Radziwiłł according to the model of Italian bastion forts into Dutch-type fortifications, but he did not finish building all structures necessary for the functioning of the castle before his death. One of the major projects of Janusz Radziwiłł who continued the works was starting to build a palace designed by J. Ulrich. The composition of the buildings in the castle's courtyard must have taken shape at that time as well. The size of the palace walls determined the composition of the structures built in the courtyard later, as well as the final view of the palace architecture, which was corrected while the works were already in progress. The buildings in the courtyard were built or reconstructed by Bogusław Radziwiłł's builders according to a new castle plan corrected by T. Spinowski in 1661–1669. Barracks and powder houses were built, the gate house was expanded, and the palace and the arsenal were roofed. Unfortunately, like the previous owners, Bogusław did not live long enough to see the finished castle. His daughter Ludwika Karolina mostly took care of the palace interiors, which remained unfinished until the castle was destroyed. The larger part of the rooms in the left avant-corps were not even plastered. Historical research and excavations provide the most information about the buildings constructed by Bogusław Radziwiłł, the height of the façades of the

palace designed by J. Ulbricht, and an attic of a quite complex structure designed above the two-storey palace. In the final stage of the construction, it was planned to build vaults over more rooms, and there were hesitations if the second floor should be built above the entire building or only above the avant-corps. There are remaining traces of restructuring the stairways, while the thicker walls of the avant-corps at the top testify to the transformation of the attics into the second floor.

300 years after the destruction of the castle in 1704, we can talk about the new, sixth stage of the development of the architecture of the castle's buildings from 1955 until today. The tracing, research and preservation of the old buildings, the restoration of their former architecture and its constructions has become very important. We learn from historical sources about the huge significance of a large number of projects prepared by architects in the construction of the buildings in all periods. Sometimes, scale models were also used. The work of collecting the material for this article showed how much we already know about the architecture of the castle's buildings and how much remains to be discovered. What needs to be done is more consistently looking for new documents, rereading the known documents, even those held in our archives. Time has come to conduct improvement works on the defensive ramparts, the gate building and the barracks, to explore and clean the moat. The redoubt is also waiting for research and improvement.